

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Кафедра соціальних і гуманітарних дисциплін

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальних
і гуманітарних дисциплін

_____ Тетяна ЧУБІНА
(підпис)

« _____ » _____ 2025 р.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

з проведення семінарських занять з навчальної дисципліни

«ФІЛОСОФІЯ»

циклу загальної обов'язкової підготовки
для здобувачів вищої освіти

за першим (бакалаврським) рівнем

у галузі знань К «Безпека та оборона»
спеціальності К8 «Пожежна безпека»

за освітньо-професійною програмою «Пожежна безпека»,
спеціальності К10 «Цивільна безпека»

за освітньо-професійною програмою «Цивільний захист», за освітньо-
професійною програмою «Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та
вибухових робіт»

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Навчально-наукового інституту цивільного захисту Національного університету
цивільного захисту України

Протокол № ____ від « ____ » _____ 2025 р.

Вороновська Л.Г., Харламов М.І. Методичні рекомендації з проведення семінарських занять з дисципліни «Філософія» циклу загальної обов'язкової підготовки для здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем у галузі знань К «Безпека та оборона» спеціальності К8 «Пожежна безпека» за освітньо-професійною програмою «Пожежна безпека», спеціальності К10 «Цивільна безпека» за освітньо-професійною програмою «Цивільний захист», за освітньо-професійною програмою «Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт» / Л.Г. Вороновська, М.І. Харламов. Черкаси: НУЦЗ України, 2025. 39 с.

Методичні рекомендації з проведення семінарських занять з дисципліни «Філософія» націлені на формування у здобувачів вищої освіти навичок здобуття нових знань у галузі філософії, що передбачає ознайомлення з досягненнями світової філософської і наукової думки, аналіз основних методологічних і світоглядних проблем сучасної філософської науки, оцінку глобальних тенденцій еволюції наукової картини світу, оволодіння системою цінностей наукового співтовариства.

© НУЦЗ України, 2025

ВСТУП

Метою вивчення дисципліни «Філософія» є формування в майбутнього фахівця світоглядної культури, чітких знань щодо сутності філософії, її структури, усвідомлення об'єктивної й суб'єктивної реальності, розкриття основного змісту пізнавальної діяльності, оволодіння системою філософських категорій, типологією філософських систем, розуміння філософського вчення про розвиток і законів діалектики, практичного способу людського буття в природному та соціальному культурному просторі, визначення мети і цінності людської життєдіяльності в суспільстві, характеристика людського буття в соціальному культурному просторі; формування у студентів навички *відповідального навчання* на засадах академічної доброчесності та з урахуванням недопущення корупції в освітньому середовищі.

Складовими елементами загальновизнаної мети є:

– *навчальна* – набуття знань про категорії, функції, напрями та наукові школи філософії права, про філософію права як особливу систему правових знань, що впливає на соціально-правові зв'язки і відносини, способи організації правової відповідальності, закономірності функціонування і розвитку правових систем, а також з основними методами аналізу права та його головних принципів та підходів до його розвитку і функціонування.

– *розвиваюча* – ознайомлення студентів із процесами формування системи права, законами функціонування і розвитку права та його основних категорій, ознайомлення з філософськими та історичними уявленнями про основні проблеми права та правової реальності й підходами.

– *виховна* – сформувати у здобувачів правову культуру, правосвідомість, вміння критично мислити, аналізувати соціально-правову та політико-правову реальність.

Відповідно до освітньо-професійної програми «Пожежна безпека», «Цивільний захист», «Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт» вивчення навчальної дисципліни має забезпечити:

- досягнення здобувачами вищої освіти таких результатів навчання:

Програмні результати навчання	ПРН
Володіти культурою мислення, технологією освоєння соціального досвіду.	ПРН02
Аналізувати суспільні явища й процеси на рівні, необхідному для професійної діяльності, знати нормативно-правові засади забезпечення цивільного захисту, охорони праці, питання нормативного регулювання забезпечення заходів у сфері цивільного захисту та техногенної безпеки об'єктів і територій	ПРН03

- формування у здобувачів вищої освіти наступних компетентностей:

Програмні компетентності (загальні та професійні)	ЗК, ПК
Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу	K03

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА
проведення семінарського заняття
за темою 1.1. Філософія, її походження і місце в історії культури.

Навчальна дисципліна Філософія

Освітньо-професійні програми Пожежна безпека, Цивільний захист,
Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт

Спеціальність К8 Пожежна безпека, К10 Цивільна безпека

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Розглянуто та ухвалено засіданням кафедри
соціальних і гуманітарних дисциплін

Протокол № 1 від « 25 » серпня 2025 р.

Черкаси – 2025 рік

Мета семінарського заняття: сформувати у студентів уявлення про філософію як раціоналізований світогляд, її місце у структурі людського знання та серед інших феноменів культури, особливості методології та категоріального апарату, висвітлити структуру філософського знання, критерії її виокремлення, а також акцентувати функціональне призначення філософії як в сучасному суспільстві, так і в історії людства; розвивати інтелектуальні здібності, мовлення, пам'ять, увагу, самостійність мислення, спостережливість, активність, творчість студентів, прищеплювати їм раціональні способи пізнавальної діяльності.

Кількість аудиторних годин: 2

Навчально-методичне забезпечення семінарського заняття: технічні засоби навчання для мультимедійного супроводу лекції

План проведення семінарського заняття:

1. Вступна частина – 5 хвилин.
2. Основна частина – 70 хвилин, з них:
 - 2.1. Поняття філософії, її значення в культурі та в системі вищої освіти. – 14 хвилин.
 - 2.2. Предмет філософії та специфіка філософського мислення. – 14 хвилин.
 - 2.3. Світогляд та його історичні типи. – 14 хвилин.
 - 2.4. Структура та функції філософського знання. – 14 хвилин.
 - 2.5. «Основне питання філософії»: різноманітність підходів. – 14 хвилин.
3. Заключна частина – 5 хвилин.

Завдання для самостійного опрацювання:

1. Соціальні умови формування філософії.
2. Духовні джерела філософії.
3. Співвідношення філософських і загальнонаукових методів.
4. Предмет філософії та його історична еволюція.
5. Яким чином світовідчуття зумовлює світорозуміння?
6. Філософія як особлива форма суспільної свідомості.
7. Форми і методи філософії.
8. Доведіть, що філософія є методологією наукового знання.
9. Як трансформується «основне питання філософії» в межах теорії пізнання.
10. Співвідношення філософії, ідеології і політики.

Рекомендовані джерела інформації

Література

1. Афанасенко В. С. Соціальна філософія : підруч. для вищої шк. / В. С. Афанасенко, М. І. Горлач, О. Г. Данильян та ін. – Харків : Прапор, 2011. – 679 с.
2. Булат Є. А. Правові і філософські аспекти наукових відкриттів : монографія / Є. А. Булат, В. І. Дирда. – Дніпропетровськ : Герда, 2015. – 161 с.
3. Вовк В. М. Історія філософії: опорний конспект / В. М. Вовк, Г. М. Петрова, В. В. Черней. – Київ : Атіка, 2012. – 275 с.
4. Габрієлян О. А. Філософія історії : підручник / О. А. Габрієлян, І. І. Кальной. – Київ : Академвидав, 2011. – 213 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство. – Київ : Юніверс, 2000. – 336 с.

6. Головащенко І. О. Філософія : навч. посіб. / І. О. Головащенко. – Вінниця : ВНТУ, 2016. – 200 с.
7. Данильян О. Г. Основи філософії : навч. посіб. / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – Харків : Право, 2003. – 352 с.
8. Довгань А. О. Філософія : лекц. курс для асп. техн. спец. / А. О. Довгань. – Тернопіль : ТНТУ ім. Івана Пулюя, 2015. – Ч. 1. – 2015. – 183 с.
9. Історія світової та української філософії : навч.-метод. посіб. [для студентів усіх спец. і форм навчання] / уклад. О. П. Бойко. – Суми : УАБС НБУ, 2015. – 121 с.
10. Карпова С. Г. Навчально-методичний посібник до вивчення курсу «Логіка та методологія науки» / С. Г. Карпова. – Дніпропетровськ : Ліра, 2015. – 86 с.
11. Касьян В. І. Філософія: відповіді на питання екзаменаційних білетів : навч. посіб. – 8-ме вид. – Київ : Знання, 2015. – 354 с.
12. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – Київ : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
13. Повар А. М. Філософія : навч.-метод. посіб. / А. М. Повар, Т. В. Сулятицька. – Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2015. – 163 с.
14. Присухін С. І. Філософія : навч. посіб. / С. І. Присухін. – Київ : КНЕУ, 2014. – 356 с.

Інформаційні ресурси

1. <http://www.filosof.com.ua/> Офіційний сайт Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди Національної академії наук України – провідної установи з розвитку філософської науки в Україні
2. <http://www.sr.org.ua> Міжнародний журнал «ScienceRise»
3. <http://www.gileya.org/> Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». Фахове видання з філософських, політичних та історичних наук
4. <http://www.philsci.univ.kiev.ua/> Електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Методика проведення семінарського заняття

Вступна частина.

Викладач вітається із здобувачами вищої освіти. Проводиться перевірка присутніх на занятті. Викладач оголошує тему та питання семінарського заняття. Проводиться актуалізація опорних знань здобувачів вищої освіти. До виступу запрошуються здобувачі вищої освіти із доповідями чи рефератами.

1. Поняття філософії, її значення в культурі та в системі вищої освіти.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

2.Предмет філософії та специфіка філософського мислення.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

3.Світогляд та його історичні типи.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку

необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

4.Структура та функції філософського знання.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

5.«Основне питання філософії»: різноманітність підходів.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

Заклучна частина.

Викладач підводить підсумки семінарського заняття. Обговорюються нез'ясовані питання здобувачів вищої освіти стосовно проблем семінарського заняття, а також складні моменти та вдалі моменти проведення семінарського заняття. Оголошуються питання до самостійного опрацювання здобувачам вищої освіти. Оголошуються загальні бали здобувачам вищої освіти, які виставляються у журнал групи. Викладач прощається із здобувачами вищої освіти.

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА **проведення семінарського заняття** за темою 1.1. Філософія Давнього Сходу.

Навчальна дисципліна Філософія
Освітньо-професійні програми Пожежна безпека, Цивільний захист,
Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт
Спеціальність К8 Пожежна безпека, К10 Цивільна безпека
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Розглянуто та ухвалено засіданням кафедри
соціальних і гуманітарних дисциплін

Протокол № 1 від « 25 » серпня 2025 р.

Черкаси – 2025 рік

Мета семінарського заняття: сформувати у студентів уявлення про філософію як раціоналізований світогляд, її місце у структурі людського знання та серед інших феноменів культури, особливості методології та категоріального апарату, висвітлити структуру філософського знання, критерії її виокремлення, а також акцентувати функціональне призначення філософії як в сучасному суспільстві, так і в історії людства; розвивати інтелектуальні здібності, мовлення, пам'ять, увагу, самостійність мислення, спостережливість, активність, творчість студентів, прищеплювати їм раціональні способи пізнавальної діяльності.

Кількість аудиторних годин: 2

Навчально-методичне забезпечення семінарського заняття: технічні засоби навчання для мультимедійного супроводу лекції

План проведення семінарського заняття:

1. Вступна частина – 5 хвилин.
2. Основна частина – 70 хвилин, з них:
 - 2.1. Зародження філософської думки. Східний та західний типи культури і філософування. – 17,5 хвилин.
 - 2.2. Принцип космоцентризму в Давній філософії. – 17,5 хвилин.
 - 2.3. Релігійно-філософські системи давньої Індії. Буддизм. – 17,5 хвилин.
 - 2.4. Етико-соціальні філософські системи Давнього Китаю. Конфуціанство й даосизм. – 17,5 хвилин.
3. Заключна частина – 5 хвилин.

Завдання для самостійного опрацювання:

1. Яким чином буддизм переосмислює поняття «Я» (атман/анатман) у порівнянні з ведичними уявленнями?
2. Що таке дхарма в індійській філософії, і як змінюється її інтерпретація в контексті різних філософських традицій?
3. Як у філософських вченнях Стародавнього Сходу (зокрема індуїзмі та даосизмі) розуміється гармонія людини з Космосом?
4. Проаналізуйте поняття «у-вей» у даосизмі як філософський принцип недіяння: парадоксальність і практичне застосування.
5. Яким чином конфуціанська філософія обґрунтовує політичну владу та соціальну ієрархію?
6. У чому полягає філософське протиставлення ведичної ритуалістики та етичного вчення Будди?
7. Як східна філософія інтерпретує мораль як спосіб досягнення внутрішньої свободи та просвітлення?

Рекомендовані джерела інформації:

Навчальна та аналітична література:

1. **Єрмоленко А.М.** *Історія філософії: Схід – Захід: підручник*. К.: Либідь, 2007.

Один з найкращих українських підручників, добре структурований, із розділами про Індію та Китай.

2. **Хамітов Н. В.** *Філософія: Схід і Захід як два виміри людського буття*. К.: Центр навчальної літератури, 2004.

Дослідження світоглядних відмінностей між східним та західним підходами.

3. **Трофимчук Н.М.** *Філософія Стародавнього Сходу*. Курс лекцій.

Поширюється як методичні матеріали в університетах, глибоко розкриває теми з прикладами.

Англомовна академічна література:

1. **Radhakrishnan, S.** *Indian Philosophy* (Vol. 1–2). Oxford University Press.

Класичне фундаментальне дослідження індійської філософії.

2. **Chan, Wing-Tsit.** *A Source Book in Chinese Philosophy*. Princeton University Press.

Широкий вибір текстів з коментарями.

3. **Eliot, Charles.** *Hinduism and Buddhism: An Historical Sketch* (3 vols). Routledge.

Історико-філософський аналіз релігійно-філософських систем Сходу.

4. **Mitchell, Donald W.** *Buddhism: Introducing the Buddhist Experience*. Oxford University Press.

Зручне для студентів академічне введення в буддизм.

Додаткові ресурси:

- Журнали: *Philosophy East and West*, *Asian Philosophy*, *Dao: A Journal of Comparative Philosophy*.

- Платформи: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (статті про східну філософію англійською).

- Онлайн-курси (наприклад, на Coursera, edX): курси з філософії Індії, Китаю, буддизму.

Першоджерела (переклади):

1. «Дао де цзін» – Лао-цзи.
 - Український переклад: Лао-цзи. *Книга шляху і чесноти*. Переклад з китайської: О. Синиця. Київ: Дух і літера.
2. «Лунь Юй» (Бесіди і судження) – Конфуцій.
 - Переклад українською: *Конфуцій. Бесіди і судження*. Пер. з кит. та передм. В. Кіртоки. К.: Основи.
3. «Бхагавад-Ґіта»
 - Український переклад: *Бхагавад-Ґіта як вона є*. К.: Світло Шрі Чайтан'ї.
 - Інший варіант: *Бхагавад-Ґіта*. Переклад з санскриту: І. Слівінський. Львів: Свічадо.
4. «Дхаммапада» (Буддійський канон)
 - *Дхаммапада*. Переклад з палі: М. Гончаренко. К.: Софія.

Методика проведення семінарського заняття

Вступна частина.

Викладач вітається із здобувачами вищої освіти. Проводиться перевірка присутніх на занятті. Викладач оголошує тему та питання семінарського заняття. Проводиться актуалізація опорних знань здобувачів вищої освіти. До виступу запрошуються здобувачі вищої освіти із доповідями чи рефератами.

1. Зародження філософської думки. Східний та західний типи культури і філософування.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали

питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

2. Принцип космоцентризму в Давній філософії.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

3. Релігійно-філософські системи давньої Індії. Буддизм.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

4. Етико-соціальні філософські системи Давнього Китаю. Конфуціанство

даосизм.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

Заклучна частина.

Викладач підводить підсумки семінарського заняття. Обговорюються нез'ясовані питання здобувачів вищої освіти стосовно проблем семінарського заняття, а також складні моменти та вдалі моменти проведення семінарського заняття. Оголошуються питання до самостійного опрацювання здобувачам вищої освіти. Оголошуються загальні бали здобувачам вищої освіти, які виставляються у журнал групи. Викладач прощається із здобувачами вищої освіти.

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА **проведення семінарського заняття** **за темою 1.3. Антична філософія.**

Навчальна дисципліна Філософія

Освітньо-професійні програми Пожежна безпека, Цивільний захист,
Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт

Спеціальність K8 Пожежна безпека, K10 Цивільна безпека

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Розглянуто та ухвалено засіданням кафедри
соціальних і гуманітарних дисциплін

Черкаси – 2025 рік

Мета семінарського заняття: сформувати у студентів уявлення про філософію як раціоналізований світогляд, її місце у структурі людського знання та серед інших феноменів культури, особливості методології та категоріального апарату, висвітлити структуру філософського знання, критерії її виокремлення, а також акцентувати функціональне призначення філософії як в сучасному суспільстві, так і в історії людства; розвивати інтелектуальні здібності, мовлення, пам'ять, увагу, самостійність мислення, спостережливість, активність, творчість студентів, прищеплювати їм раціональні способи пізнавальної діяльності.

Кількість аудиторних годин: 2

Навчально-методичне забезпечення семінарського заняття: технічні засоби навчання для мультимедійного супроводу лекції

План проведення семінарського заняття:

1. Вступна частина – 5 хвилин.
2. Основна частина – 70 хвилин, з них:
 - 2.1. Натурфілософські ідеї давньогрецької філософії. – 20 хвилин.
 - 2.2. Класичний період розвитку античної філософії (Сократ, Платон, Аристо
тель). – 30 хвилин.
 - 2.3. Філософія елліністичного періоду. – 20 хвилин.
3. Заключна частина – 5 хвилин.

Завдання для самостійного опрацювання:

1. Яким чином буддизм переосмислює поняття «Я» (атман/анатман) у порівнянні з ведичними уявленнями?

2. Що таке дхарма в індійській філософії, і як змінюється її інтерпретація в контексті різних філософських традицій?
3. Як у філософських вченнях Стародавнього Сходу (зокрема індуїзмі та даосизмі) розуміється гармонія людини з Космосом?
4. Проаналізуйте поняття «у-вей» у даосизмі як філософський принцип недіяння: парадоксальність і практичне застосування.
5. Яким чином конфуціанська філософія обґрунтовує політичну владу та соціальну ієрархію?
6. У чому полягає філософське протиставлення ведичної ритуалістики та етичного вчення Будди?
7. Як східна філософія інтерпретує мораль як спосіб досягнення внутрішньої свободи та просвітлення?

Рекомендовані джерела інформації:

Первинні джерела (твори античних мислителів)

- Фалес, Геракліт, Демокріт – фрагменти у збірках античних натурфілософів.

- Платон – «Держава», «Федон», «Бенкет», «Апологія Сократа».
- Аристотель – «Метафізика», «Нікомахова етика», «Політика».
- Епікур – «Лист до Менекея».
- Сенека – «Листи до Луцілія».
- Марк Аврелій – «До самого себе».

Навчальні посібники та підручники

- Дробницький О.Г. Історія античної філософії.
- Асмус В.Ф. Антична філософія.
- Лосєв О.Ф. Історія античної естетики (корисна і для філософії загалом).

- Чанышев А.Н. Курс лекций по истории древней философии.

- Голубович І. Історія античної філософії (українською мовою).

Додаткові джерела для поглибленого вивчення

- Реале Дж., Антісері Д. Західна філософія від витоків до сьогодення. Т. 1. Античність.

- Кнігге Г. Стоїки: Сенека, Епіктет, Марк Аврелій.

- Коплстон Ф. Історія філософії. Т. 1: Грецька і римська філософія.

- Рассел Б. Історія західної філософії (розділи про античність).

Онлайн-ресурси

- Internet Encyclopedia of Philosophy (IEP) – розділ Ancient Philosophy.

- Stanford Encyclopedia of Philosophy (SEP) – детальні статті про Сократа, Платона, Аристотеля, стоїцизм тощо.
- Електронні бібліотеки: Perseus Digital Library (оригінальні тексти античних авторів англійською та грецькою/латинською).

Методика проведення семінарського заняття

Вступна частина.

Викладач вітається із здобувачами вищої освіти. Проводиться перевірка присутніх на занятті. Викладач оголошує тему та питання семінарського заняття. Проводиться актуалізація опорних знань здобувачів вищої освіти. До виступу запрошуються здобувачі вищої освіти із доповідями чи рефератами.

1. Натурфілософські ідеї давньогрецької філософії.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

2. Класичний період розвитку античної філософії (Сократ, Платон, Аристотель).

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку

необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

3. Філософія елліністичного періоду.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

Заклучна частина.

Викладач підводить підсумки семінарського заняття. Обговорюються нез'ясовані питання здобувачів вищої освіти стосовно проблем семінарського заняття, а також складні моменти та вдалі моменти проведення семінарського заняття. Оголошуються питання до самостійного опрацювання здобувачам вищої освіти. Оголошуються загальні бали здобувачам вищої освіти, які виставляються у журнал групи. Викладач прощається із здобувачами вищої освіти.

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА
проведення семінарського заняття
за темою 1.4. **Філософія середньовічного суспільства. Світоглядна**
революція Відродження.

Навчальна дисципліна Філософія

Освітньо-професійні програми Пожежна безпека, Цивільний захист,
Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт

Спеціальність К8 Пожежна безпека, К10 Цивільна безпека

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Розглянуто та ухвалено засіданням кафедри
соціальних і гуманітарних дисциплін

Протокол № 1 від « 25 » серпня 2025 р.

Черкаси – 2025 рік

Мета семінарського заняття: сформувати у студентів уявлення про філософію як раціоналізований світогляд, її місце у структурі людського знання та серед інших феноменів культури, особливості методології та категоріального апарату, висвітлити структуру філософського знання, критерії її виокремлення, а також акцентувати функціональне призначення філософії як в сучасному суспільстві, так і в історії людства; розвивати інтелектуальні здібності, мовлення, пам'ять, увагу, самостійність мислення, спостережливість, активність, творчість студентів, прищеплювати їм раціональні способи пізнавальної діяльності.

Кількість аудиторних годин: 2

Навчально-методичне забезпечення семінарського заняття: технічні засоби навчання для мультимедійного супроводу лекції

План проведення семінарського заняття:

1. Вступна частина – 5 хвилин.
2. Основна частина – 70 хвилин, з них:
 - 2.1. Релігійний характер середньовічного світогляду і філософії. – 10 хвилин.
 - 2.2. Період апологетики і патристики в умовах античності. – 10 хвилин.
 - 2.3. Схоластична філософія. – 10 хвилин.
 - 2.4. Ідейний зміст світогляду Ренесансу та особливості італійського Відродження. – 10 хвилин.
 - 2.5. Північне Відродження та ідеологія Реформації. – 10 хвилин.
 - 2.6. Розвиток натурфілософських вчень в епоху Відродження. – 10 хвилин.
 - 2.7. Соціально-політична думка Відродження. – 10 хвилин.
3. Заклучна частина – 5 хвилин.

Завдання для самостійного опрацювання:

1. У чому полягає специфіка світогляду середньовічного суспільства?
2. Які основні риси філософії Середньовіччя можна виділити?
3. Які проблеми були в центрі уваги середньовічних мислителів?
4. Як співвідносилися віра і розум у філософії Середньовіччя?
5. У чому сутність схоластики та яку роль вона відігравала в інтелектуальному житті епохи?
6. Які внески зробили Августин Блаженний та Тома Аквінський у розвиток середньовічної філософії?
7. Чим відрізняється світогляд Відродження від середньовічного світогляду?
8. Які чинники зумовили світоглядну революцію епохи Відродження?
9. Як гуманізм вплинув на становлення нової філософії та науки?
10. Які провідні ідеї Леонардо да Вінчі, Миколи Кузанського, Піко делла Мірандоли відображають дух Відродження?
11. У чому полягає перехід від теоцентризму до антропоцентризму?
12. Як ідеї Відродження вплинули на подальший розвиток європейської культури?

Рекомендовані джерела інформації:

Первинні джерела (твори мислителів)

- Августин Блаженний. *Сповідь*.
- Тома Аквінський. *Сума теології* (вибрані частини).
- Боетій. *Утіха від філософії*.
- Микола Кузанський. *Про вчене незнання*.
- Джованні Піко делла Мірандола. *Промова про гідність людини*.
- Леонардо да Вінчі. *Щоденники та записки*.

Сучасна наукова література

1. Гусєв В. І. *Історія філософії: Середньовіччя та Відродження*. – К.: Либідь.
2. Ільїн В. В. *Історія філософії. Середньовіччя. Відродження*. – К.: Академвидав.
3. Copleston F. *A History of Philosophy*. Vol. 2–3 (Medieval Philosophy, Renaissance and Reformation).
4. Gilson É. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*.
5. Kristeller P. O. *Renaissance Thought and Its Sources*.
6. Panofsky E. *Renaissance and Renascences in Western Art*.
7. Trinkaus C. *In Our Image and Likeness: Humanity and Divinity in Italian Humanist Thought*.

Онлайн-ресурси

- **Stanford Encyclopedia of Philosophy** – статті: *Medieval Philosophy*, *Renaissance Humanism*.
- **Internet Encyclopedia of Philosophy (IEP)** – статті про Августина, Аквінського, гуманізм.
- **Project Gutenberg** – тексти творів Августина, Боетія, Піко

Методика проведення семінарського заняття

Вступна частина.

Викладач вітається із здобувачами вищої освіти. Проводиться перевірка присутніх на занятті. Викладач оголошує тему та питання семінарського заняття. Проводиться актуалізація опорних знань здобувачів вищої освіти. До виступу запрошуються здобувачі вищої освіти із доповідями чи рефератами.

1. Релігійний характер середньовічного світогляду і філософії.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

2. Період апологетики і патристики в умовах античності.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

3. Схоластична філософія.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами.

Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

4. Ідейний зміст світогляду Ренесансу та особливості італійського Відродження.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

5. Північне Відродження та ідеологія Реформації.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали

питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

6. Розвиток натурфілософських вчень в епоху Відродження.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

7. Соціально-політична думка Відродження.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

Заклучна частина.

Викладач підводить підсумки семінарського заняття. Обговорюються нез'ясовані питання здобувачів вищої освіти стосовно проблем семінарського заняття, а також складні моменти та вдалі моменти проведення семінарського

заняття. Оголошуються питання до самостійного опрацювання здобувачам вищої освіти. Оголошуються загальні бали здобувачам вищої освіти, які виставляються у журнал групи. Викладач прощається із здобувачами вищої освіти.

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА

проведення семінарського заняття

за темою 1.5. **Філософія Нового часу та Просвітництва**

Навчальна дисципліна Філософія

Освітньо-професійні програми Пожежна безпека, Цивільний захист,

Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт

Спеціальність К8 Пожежна безпека, К10 Цивільна безпека

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Розглянуто та ухвалено засіданням кафедри
соціальних і гуманітарних дисциплін

Протокол № 1 від « 25 » серпня 2025 р.

Черкаси – 2025 рік

Мета семінарського заняття: сформувати у студентів уявлення про філософію як раціоналізований світогляд, її місце у структурі людського знання та серед інших феноменів культури, особливості методології та категоріального апарату, висвітлити структуру філософського знання, критерії її виокремлення, а також акцентувати функціональне призначення філософії як в сучасному суспільстві, так і в історії людства; розвивати інтелектуальні здібності, мовлення, пам'ять, увагу, самостійність мислення, спостережливість, активність, творчість студентів, прищеплювати їм раціональні способи пізнавальної діяльності.

Кількість аудиторних годин: 2

Навчально-методичне забезпечення семінарського заняття: технічні засоби навчання для мультимедійного супроводу лекції

План проведення семінарського заняття:

1. Вступна частина – 5 хвилин.
2. Основна частина – 70 хвилин, з них:
 - 2.1. Поняття європейської класичної філософії. – 17,5 хвилин.
 - 2.2. Особливості філософії Нового часу. – 17,5 хвилин.
 - 2.3. Раціоналізм та емпіризм у теорії пізнання Нового часу. – 17,5 хвилин.
 - 2.4. Філософія епохи Просвітництва. – 17,5 хвилин.
3. Заклучна частина – 5 хвилин.

Завдання для самостійного опрацювання:

1. Які історичні передумови зумовили формування філософії Нового часу?
2. У чому полягає суть раціоналістичного методу Р. Декарта?
3. Як Ф. Бекон розумів значення досвіду і науки для пізнання?
4. У чому полягають основні відмінності між раціоналізмом і емпіризмом?
5. Які ідеї містяться у філософії Дж. Локка та Т. Гоббса щодо природи держави і права?
6. Які головні принципи філософської системи Б. Спінози?
7. Чим відрізняється вчення Г. Лейбніца про монади від матеріалістичних концепцій?
8. Які ключові ідеї відстоювали мислителі Просвітництва (Вольтер, Руссо, Монтеск'є)?
9. Як ідеї Просвітництва вплинули на формування концепції прав людини?
10. У чому полягає актуальність філософських ідей Нового часу та Просвітництва для сучасного суспільства?

Рекомендовані джерела інформації:

Першоджерела (твори мислителів):

1. Бекон Ф. *Новий Органон*.
2. Декарт Р. *Міркування про метод*.
3. Гоббс Т. *Левіафан, або Суть, будова і влада держави церковної та громадянської*.
4. Локк Дж. *Два трактати про правління*.
5. Спіноза Б. *Етика*.

6. Лейбніц Г. *Монадологія*.
7. Монтеск'є Ш.-Л. *Про дух законів*.
8. Руссо Ж.-Ж. *Про суспільний договір, або Принципи політичного права*.
9. Вольтер. *Філософські листи*.

Навчальні та довідкові видання:

1. Андрущенко В. П., Тарасенко Ф. П. *Філософія: Курс лекцій*. – Київ: Вища школа.
2. Кашуба М. А. *Історія філософії: Навчальний посібник*. – Львів.
3. Чижевський Д. *Історія філософії*.
4. Copleston F. *A History of Philosophy. Vol. IV–VI: Modern Philosophy, Enlightenment*. – London.
5. Russell B. *History of Western Philosophy*.

Додаткові ресурси:

- Електронні бібліотеки (наприклад, *Гутенбергівський проект* для класичних текстів).
- Онлайн-курси з історії філософії (Coursera, EdX).
- Статті у філософських енциклопедіях (*Stanford Encyclopedia of Philosophy*, *Internet Encyclopedia of Philosophy*)

Методика проведення семінарського заняття

Вступна частина.

Викладач вітається із здобувачами вищої освіти. Проводиться перевірка присутніх на занятті. Викладач оголошує тему та питання семінарського заняття. Проводиться актуалізація опорних знань здобувачів вищої освіти. До виступу запрошуються здобувачі вищої освіти із доповідями чи рефератами.

1. Поняття європейської класичної філософії.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує

дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

2. Особливості філософії Нового часу.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

3. Раціоналізм та емпіризм у теорії пізнання Нового часу.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

4. Філософія епохи Просвітництва.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питан-ня. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

Заклучна частина.

Викладач підводить підсумки семінарського заняття. Обговорюються нез'ясовані питання здобувачів вищої освіти стосовно проблем семінарського заняття, а також складні моменти та вдалі моменти проведення семінарського заняття. Оголошуються питання до самостійного опрацювання здобувачам вищої освіти. Оголошуються загальні бали здобувачам вищої освіти, які виставляються у журнал групи. Викладач прощається із здобувачами вищої освіти.

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА **проведення семінарського заняття** **за темою 1.6. Німецька класична філософія**

Навчальна дисципліна Філософія

Освітньо-професійні програми Пожежна безпека, Цивільний захист,

Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт

Спеціальність К8 Пожежна безпека, К10 Цивільна безпека

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Розглянуто та ухвалено засіданням кафедри
соціальних і гуманітарних дисциплін

Протокол № 1 від « 25 » серпня 2025 р.

Черкаси – 2025 рік

Мета семінарського заняття: розкрити основні ідейні засади та етапи розвитку німецької класичної філософії, охарактеризувати внесок І. Канта, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля та Л. Фейєрбаха у формування європейської філософської традиції, показати їх вплив на подальший розвиток філософії, права, науки та суспільної думки.

Кількість аудиторних годин: 2

Навчально-методичне забезпечення семінарського заняття: технічні засоби навчання для мультимедійного супроводу лекції

План проведення семінарського заняття:

1. Вступна частина – 5 хвилин.
2. Основна частина – 70 хвилин, з них:
 - 2.1. Особливості та значення німецької класичної філософії. Теоретична розробка діалектики. – 14 хвилин.
 - 2.2. Філософське вчення І. Канта. – 14 хвилин.
 - 2.3. Філософські системи Й. Фіхте і Ф. Шеллінга. – 14 хвилин.
 - 2.4. Філософія Абсолютної ідеї Г. Гегеля. – 14 хвилин.
 - 2.5. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха. – 14 хвилин.
3. Заклучна частина – 5 хвилин.

Завдання для самостійного опрацювання:

1. Які історичні та соціокультурні умови зумовили виникнення німецької класичної філософії?
2. У чому полягає значення І. Канта як засновника критичної філософії?
3. Що таке «коперніканський переворот» у філософії Канта?

4. Як Кант розрізняє апріорне та апостеріорне знання?
5. Яке місце займає етика «категоричного імперативу» у вченні І. Канта?
6. Які основні ідеї «науковчення» Й. Г. Фіхте?
7. Як Фіхте розумів діяльність «Я» та його протиставлення «не-Я»?
8. У чому полягає значення філософії Ф. В. Й. Шеллінга для розвитку німецького ідеалізму?
9. Яке місце у системі Шеллінга посідає концепція тотожності природи і духу?
10. Чим відрізняється діалектика Г. Гегеля від попередніх філософських методів?
11. Як Гегель розумів категорії «буття», «сутність», «поняття» у «Науці логіки»?
12. У чому полягає принцип історизму у філософії Гегеля?
13. Як Гегель пояснював розвиток Світового духу в історії?
14. Які основні відмінності у філософських поглядах Канта, Фіхте, Шеллінга та Гегеля?

Рекомендовані джерела інформації:

Першоджерела (твори мислителів)

1. **Іммануїл Кант:**
 - *Критика чистого розуму*
 - *Критика практичного розуму*
 - *До вічного миру*
 - *Метафізика моралі*
2. **Йоганн Готліб Фіхте:**
 - *Основи науковчення*
 - *Промови до німецької нації*
3. **Фрідріх Вільгельм Йозеф Шеллінг:**
 - *Система трансцендентального ідеалізму*
 - *Філософія природи*
4. **Георг Вільгельм Фрідріх Гегель:**
 - *Феноменологія духу*
 - *Наука логіки*
 - *Філософія права*
 - *Лекції з філософії історії*

Додаткова література

Андрущенко В., Бех В., *Філософія: підручник* – Київ: Вища школа.

Шинкарук В. І., *Історія філософії* (у 2 т.) – Київ: Либідь.

Онлайн-ресурси

- **Stanford Encyclopedia of Philosophy (SEP)** – розділи про Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля: <https://plato.stanford.edu>
- **Internet Encyclopedia of Philosophy (IEP)**: <https://iep.utm.edu>
- Український електронний підручник *Історія філософії*: <https://pidru4niki.com/filosofiya>

Методика проведення семінарського заняття

Вступна частина.

Викладач вітається із здобувачами вищої освіти. Проводиться перевірка присутніх на занятті. Викладач оголошує тему та питання семінарського заняття. Проводиться актуалізація опорних знань здобувачів вищої освіти. До виступу запрошуються здобувачі вищої освіти із доповідями чи рефератами.

1. Особливості та значення німецької класичної філософії. Теоретична розробка діалектики.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

2. Філософське вчення І. Канта.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами.

Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

3. Філософські системи Й. Фіхте і Ф. Шеллінга.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

4. Філософія Абсолютної ідеї Г. Гегеля.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

5. Антропологічний матеріалізм Л. Фосрбаха.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питан-ня. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

Заклучна частина.

Викладач підводить підсумки семінарського заняття. Обговорюються нез'ясовані питання здобувачів вищої освіти стосовно проблем семінарського заняття, а також складні моменти та вдалі моменти проведення семінарського заняття. Оголошуються питання до самостійного опрацювання здобувачам вищої освіти. Оголошуються загальні бали здобувачам вищої освіти, які виставляються у журнал групи. Викладач прощається із здобувачами вищої освіти.

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА

проведення семінарського заняття

за темою 1.7. Західна філософія кінця XIX – початку XX ст. Сучасна світова філософія.

Навчальна дисципліна Філософія

Освітньо-професійні програми Пожежна безпека, Цивільний захист,

Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт

Спеціальність К8 Пожежна безпека, К10 Цивільна безпека

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Розглянуто та ухвалено засіданням кафедри
соціальних і гуманітарних дисциплін

Протокол № 1 від « 25 » серпня 2025 р.

Черкаси – 2025 рік

Мета семінарського заняття: розкрити основні напрями, ідейні тенденції та представників західної філософії кінця XIX – початку XX століття, показати їхній вплив на формування сучасної світової філософської думки. Ознайомити студентів із соціокультурними передумовами виникнення нових філософських течій кінця XIX – початку XX ст. Розкрити сутність головних напрямів: філософії життя, феноменології, прагматизму, неотомізму, екзистенціалізму, неопозитивізму. Показати еволюцію філософських поглядів на людину, світ, пізнання та цінності в контексті кризи класичної раціональності. Визначити основні риси сучасної світової філософії та її провідні тенденції (постмодернізм, герменевтика, аналітична філософія, комунікативна раціональність). Сприяти формуванню вміння аналізувати філософські концепції, порівнювати їх і застосовувати отримані знання для осмислення актуальних проблем сучасності.

Кількість аудиторних годин: 2

Навчально-методичне забезпечення семінарського заняття: технічні засоби навчання для мультимедійного супроводу лекції

План проведення семінарського заняття:

1. Вступна частина – 5 хвилин.
2. Основна частина – 70 хвилин, з них:
 - 2.1. Виникнення сучасної філософії та її особливості. – 12 хвилин.
 - 2.2. «Філософія життя» (Ф. Ніцше). – 12 хвилин.

- 2.3. Психоаналітична філософія: фройдизм та неофройдизм. – 12 хвилин.
2.4. Екзистенціалізм. – 12 хвилин.
2.5. Сучасна «філософія науки»: позитивістський напрям у філософії. – 12 хвилин.
2.6. Феноменологія і герменевтика. – 12 хвилин.
3. Заключна частина – 5 хвилин.

Завдання для самостійного опрацювання:

Загальні питання:

1. Які історичні, соціальні та культурні чинники зумовили розвиток західної філософії кінця XIX – початку XX ст.?
2. У чому полягають головні відмінності філософії цього періоду від класичної європейської традиції?
3. Як змінилося розуміння людини, буття та істини у філософії «посткласичного» періоду?
4. Що таке «криза європейської культури» і як її осмислювали філософи того часу?

Основні напрями філософії кінця XIX – початку XX ст.:

5. У чому полягає суть *прагматизму* (Ч. Пірс, В. Джеймс, Дж. Дьюї)?
6. Як *неопозитивізм* та *аналітична філософія* трактували мову і пізнання?
7. Яке значення мав *феноменологічний метод* Е. Гуссерля для подальшого розвитку європейської думки?
8. Як розуміли людину й існування представники *екзистенціалізму* (М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю)?
9. Які ідеї висунула *філософія життя* (В. Дільтей, А. Бергсон, Ф. Ніцше)?
10. Як розвивався *неотомізм* та *персоналізм* у філософії XX ст.?

Проблематика і методологія:

11. Як у західній філософії осмислювали проблему *смислу життя* та *цінностей*?
12. У чому полягає *мовний поворот* у філософії XX ст.?
13. Яке місце у сучасній філософії займають питання *свідомості, комунікації та мови*?
14. Як змінюється розуміння *істини* та *пізнання* в постмодерній філософії?
15. Як філософія реагує на виклики науково-технічного прогресу та глобалізації?

Сучасна світова філософія:

16. Які риси притаманні *постмодернізму* (Ж. Дерріда, М. Фуко, Ж.-Ф. Ліотар)?

17. Як сучасна філософія інтерпретує *проблеми культури, мови, інформації, екології*?

18. У чому полягає внесок *Габермаса, Рорті, Апеля* у розвиток сучасної філософії?

19. Як сучасні філософи розуміють *людину як суб'єкта історії і комунікації*?

20. Яке значення має філософія XX–XXI ст. для формування світогляду сучасної людини?

Рекомендовані джерела інформації:

Основна навчальна література

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. *Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів*. — К.: Каравела, 2019.

2. Табачковський В. Г. *Історія філософії: Курс лекцій*. — К.: Центр учбової літератури, 2018.

3. Кондзьолка Г. *Західна філософія XX століття: Навчальний посібник*. — Львів: Світ, 2017.

4. Губерський Л. В., Андрущенко В. П., Михальченко М. І. *Основи філософських знань*. — К.: Знання, 2020.

5. *Історія філософії: Навч. посіб.* / За ред. І. Надольного. — К.: Вікар, 2015.

Зарубіжні класичні джерела

1. Ніцше Ф. *Так казав Заратустра; По той бік добра і зла*.

2. Бергсон А. *Творча еволюція*.

3. Гуссерль Е. *Ідеї до чистої феноменології*.

4. Гайдеггер М. *Буття і час*.

5. Джеймс В. *Прагматизм*.

6. Дьюї Дж. *Як ми мислимо*.

7. Рассел Б. *Історія західної філософії*.

8. Сартр Ж.-П. *Буття і ніщо*.

9. Камю А. *Міф про Сізіфа*.

10. Фуко М. *Слова і речі*.

11. Дерріда Ж. *Про граматологію*.

12. Габермас Ю. *Теорія комунікативної дії*.

Сучасні дослідження і довідкові матеріали

1. Попович М. *Нариси історії культури України*. — К.: АртЕк, 2021 (розділи про вплив європейської філософії).

2. *Енциклопедія сучасної філософії та феноменології* / під ред. Д. Керна. — Оксфорд, 2018.

3. *The Cambridge Companion to Twentieth-Century Philosophy*. — Cambridge University Press, 2019.

4. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* — <https://plato.stanford.edu>

5. *Internet Encyclopedia of Philosophy* — <https://iep.utm.edu>

Додаткові мультимедійні та онлайн-ресурси

1. Освітня платформа **Coursera** — курси з сучасної філософії (Modern and Contemporary Philosophy).

2. Канали YouTube:

○ *Wireless Philosophy (Wi-Phi)* — короткі відео про сучасних мислителів.

○ *CrashCourse Philosophy* — серія лекцій із поясненням ключових ідей XX ст.

3. Портал **PhilPapers.org** — наукові статті з аналітичної, континентальної, феноменологічної філософії.

Методика проведення семінарського заняття

Вступна частина.

Викладач вітається із здобувачами вищої освіти. Проводиться перевірка присутніх на занятті. Викладач оголошує тему та питання семінарського заняття. Проводиться актуалізація опорних знань здобувачів вищої освіти. До виступу запрошуються здобувачі вищої освіти із доповідями чи рефератами.

1. Виникнення сучасної філософії та її особливості.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

2. «Філософія життя» (Ф. Ніцше).

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали

питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

3. Психоаналітична філософія: фройдизм та неофройдизм.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

4. Екзистенціалізм.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

5. Сучасна «філософія науки»: позитивістський напрям у філософії.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії,

розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

6. Феноменологія і герменевтика.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

Заклучна частина.

Викладач підводить підсумки семінарського заняття. Обговорюються нез'ясовані питання здобувачів вищої освіти стосовно проблем семінарського заняття, а також складні моменти та вдалі моменти проведення семінарського заняття. Оголошуються питання до самостійного опрацювання здобувачам вищої освіти. Оголошуються загальні бали здобувачам вищої освіти, які виставляються у журнал групи. Викладач прощається із здобувачами вищої освіти.

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА
проведення семінарського заняття
за темою 1.8. Вітчизняна філософія

Навчальна дисципліна Філософія

Освітньо-професійні програми Пожежна безпека, Цивільний захист,
Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт

Спеціальність К8 Пожежна безпека, К10 Цивільна безпека

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Розглянуто та ухвалено засіданням кафедри
соціальних і гуманітарних дисциплін

Протокол № 1 від « 25 » серпня 2025 р.

Черкаси – 2025 рік

Мета семінарського заняття: розкрити основні етапи становлення та розвитку філософської думки в Україні, з'ясувати її історико-культурні особливості й духовні джерела; охарактеризувати головні ідеї, напрями та постаті української філософії від часів Русі до сучасності; показати взаємозв'язок української філософської традиції з європейською культурою та визначити її самобутнє значення у формуванні національної духовності, світогляду і правосвідомості.

Кількість аудиторних годин: 2

Навчально-методичне забезпечення семінарського заняття: технічні засоби навчання для мультимедійного супроводу лекції

План проведення семінарського заняття:

1. Вступна частина – 5 хвилин.
2. Основна частина – 70 хвилин, з них:
 - 2.1.– 12 хвилин.
 - 2.2. Філософія Русі. – 12 хвилин.
 - 2.3. Гуманістичні ідеї у філософській думці України (XV – XVI ст.). – 12 хвилин.
 - 2.4. Філософія Києво-Могилянської академії та її вклад у розвиток професійної філософії в Україні. – 12 хвилин.
 - 2.5. Філософія Григорія Сковороди. – 12 хвилин.
 - 2.6. Філософія в Україні XIX – XX ст. – 12 хвилин.
3. Заклучна частина – 5 хвилин.

Завдання для самостійного опрацювання:

1. Які історико-культурні чинники вплинули на формування української філософської традиції?
2. У чому полягають особливості світогляду Русі та його філософське значення?
3. Яке місце у становленні вітчизняної філософії посідала християнська духовна культура?
4. Які ідеї відображено у творах Іларіона («Слово про закон і благодать») та Кирила Туровського?
5. Яке значення мала діяльність Острозької академії для розвитку філософської думки в Україні?
6. У чому полягає внесок Києво-Могилянської академії у формування філософії нового типу?
7. Як філософські ідеї Г. Сковороди виражають національну своєрідність української духовної культури?
8. Які провідні мотиви української філософії XIX – початку XX ст. (П. Юркевич, І. Франко, М. Драгоманов, Л. Українка)?
9. Як поєднувалися європейські та національні тенденції у розвитку української філософської думки?
10. Які напрями і школи характеризують українську філософію XX – початку XXI століття?
11. У чому полягає особливість філософського мислення українців порівняно з західноєвропейським?
12. Яке значення має українська філософська традиція для формування сучасного гуманістичного та правового світогляду?

Рекомендовані джерела інформації:

Основна література (українські підручники та посібники):

1. **Шинкарук В. І. (ред.)** *Історія філософії: Підручник* – Київ: Либідь, 2001.
2. **Андрущенко В. П., Бех В. П.** *Філософія: Підручник* – Київ: Вища школа, 2015.
3. **Горський В. С.** *Історія української філософії* – Київ: Наукова думка, 1996.
4. **Бичко І. В., Бичко А. К.** *Українська філософія в іменах* – Київ: Либідь, 1997.
5. **Табачковський В. Г.** *Філософія: історія та сучасність* – Київ: Знання, 2010.
6. **Ярмоленко А. М.** *Українська філософська думка: традиції та сучасність* – Київ: ПАРАПАН, 2008.

Додаткова література (наукові праці, збірники, антології):

1. **Антологія української філософської думки.** – Київ: Основи, 2002.
2. **Українська філософська думка: хрестоматія** / За ред. В. С. Горського. – Київ: Либідь, 2004.
3. **Попович М. В.** *Нарис історії культури України* – Київ: АртЕк, 1998.
4. **Кримський С. Б.** *Запити філософських смислів* – Київ: Вид. ПАРАПАН, 2003.
5. **Бульвінський А. Г.** *Українська духовна традиція і філософія: історичні контексти* – Київ: КНУ, 2012.

Електронні ресурси:

- **Електронна бібліотека «Історія філософії в Україні»** – <https://pidru4niki.com/filosofiya>
- **Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського** – електронні ресурси з української філософії: <http://www.nbuv.gov.ua>
- **Stanford Encyclopedia of Philosophy (SEP)** – статті про українських мислителів (англ.): <https://plato.stanford.edu>

Методика проведення семінарського заняття

Вступна частина.

Викладач вітається із здобувачами вищої освіти. Проводиться перевірка присутніх на занятті. Викладач оголошує тему та питання семінарського заняття. Проводиться актуалізація опорних знань здобувачів вищої освіти. До виступу запрошуються здобувачі вищої освіти із доповідями чи рефератами.

1. Особливості української філософської думки та основні періоди розвитку філософії в Україні.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За

необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

2. Філософія Русі.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

3. Гуманістичні ідеї у філософській думці України (XV – XVI ст.).

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали

питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

4. Філософія Києво-Могилянської академії та її вклад у розвиток професійної філософії в Україні.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

5. Філософія Григорія Сковороди.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

6. Філософія в Україні XIX – XX ст.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питан-ня. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

Заклучна частина.

Викладач підводить підсумки семінарського заняття. Обговорюються нез'ясовані питання здобувачів вищої освіти стосовно проблем семінарського заняття, а також складні моменти та вдалі моменти проведення семінарського заняття. Оголошуються питання до самостійного опрацювання здобувачам вищої освіти. Оголошуються загальні бали здобувачам вищої освіти, які виставляються у журнал групи. Викладач прощається із здобувачами вищої освіти.

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА **проведення семінарського заняття** **за темою 2.1. Проблеми буття та свідомості.**

Навчальна дисципліна Філософія

Освітньо-професійні програми Пожежна безпека, Цивільний захист,

Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт

Спеціальність К8 Пожежна безпека, К10 Цивільна безпека

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Розглянуто та ухвалено засіданням кафедри
соціальних і гуманітарних дисциплін

Черкаси – 2025 рік

Мета семінарського заняття: розкрити зміст і філософське значення категорій буття та свідомості, показати їх взаємозв'язок, основні підходи до розуміння буття та природи свідомості у різних філософських традиціях; ознайомити студентів із основними концепціями буття в історії філософії – від античності до сучасності; пояснити сутність філософського поняття свідомості, її структуру, рівні та функції; розкрити проблему співвідношення буття і свідомості як центральну в онтології та гносеології; показати особливості матеріалістичного, ідеалістичного, дуалістичного та феноменологічного підходів до цих понять; сприяти формуванню у студентів уміння аналізувати філософські проблеми буття людини, світу й свідомості в контексті сучасної наукової та культурної думки.

Кількість аудиторних годин: 2

Навчально-методичне забезпечення семінарського заняття: технічні засоби навчання для мультимедійного супроводу лекції

План проведення семінарського заняття:

1. Вступна частина – 5 хвилин.
2. Основна частина – 70 хвилин, з них:
 - 2.1. Проблема буття в історії філософії. – 14 хвилин.
 - 2.2. Структура буття. – 14 хвилин.
 - 2.3. Категорія матерії. – 14 хвилин.
 - 2.4. Рух, простір і час як атрибути буття. – 14 хвилин.
 - 2.5. Структура свідомості. Свідомість і самосвідомість. – 14 хвилин.
3. Заключна частина – 5 хвилин.

Завдання для самостійного опрацювання:

1. Що означає поняття *буття* у філософії? Які його основні форми та рівні?
2. Як змінювалося розуміння буття від античної до сучасної філософії?
3. У чому полягає різниця між онтологічним, космологічним та антропологічним аспектами буття?
4. Як пов'язані категорії буття, матерії, руху, простору і часу?
5. Що таке *свідомість* у філософському розумінні? Які її основні риси?
6. Які підходи до походження свідомості існують у філософії (матеріалістичний, ідеалістичний, дуалістичний)?
7. Яке значення мають поняття *самосвідомість*, *мислення* та *рефлексія* для розуміння свідомості?
8. Як сучасна наука (нейронаука, психологія, когнітивістика) інтерпретує природу свідомості?
9. У чому полягає взаємозв'язок свідомості та мови?

Рекомендовані джерела інформації:

Основна література:

1. Надольний І. Ф. (ред.) *Філософія: навчальний посібник*. — К.: Вікар, 2012.
2. Бичко І. В., Табачковський В. Г., Бичко А. І. *Історія філософії: Підручник*. — К.: Либідь, 2001.
3. Мурашко Г. В. *Філософія: Курс лекцій*. — К.: Центр учбової літератури, 2015.
4. Горський В. С. *Історія світової філософії*. — К.: Знання, 2016.
5. Пасічник В. М. *Основи філософії: навчальний посібник*. — К.: Академвидав, 2010.

Додаткова література (класичні джерела):

6. Парменід. *Про природу (уривки)*. — У: Антологія світової філософії.
7. Платон. *Держава, Тімей*. — К.: Основи, 2000.
8. Арістотель. *Метафізика*. — К.: Юніверс, 2002.

Сучасна філософська література:

13. Шинкарук В. І. (ред.) *Короткий словник з філософії*. — К.: Наук. думка, 2002.
14. Попович М. В. *Нариси з історії культури України*. — К.: АртЕк, 1999.
15. Кремень В. Г., Ільїн В. В. *Філософія: Людина. Світ. Суспільство*. — К.: Книга, 2013.
16. Хайдеггер М., Ясперс К., Сартр Ж.-П. *Екзистенція і буття: антологія*. — К.: Юніверс, 2004.
17. Чорноморець Ю. П. *Онтологія та гносеологія: сучасні підходи*. — К.: НаУКМА, 2017.

Інтернет-ресурси:

- **Stanford Encyclopedia of Philosophy:** <https://plato.stanford.edu/stammi> “Being”, “Consciousness”, “Ontology”, “Existence”
- **Internet Encyclopedia of Philosophy:** <https://iep.utm.edu>

- **Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського:** <http://www.nbuv.gov.ua>
- **Філософський енциклопедичний словник онлайн:** <https://filosofiya.org.ua>

Методика проведення семінарського заняття

Вступна частина.

Викладач вітається із здобувачами вищої освіти. Проводиться перевірка присутніх на занятті. Викладач оголошує тему та питання семінарського заняття. Проводиться актуалізація опорних знань здобувачів вищої освіти. До виступу запрошуються здобувачі вищої освіти із доповідями чи рефератами.

1. Проблема буття в історії філософії.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

2. Структура буття.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання.

Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

3. Категорія матерії.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

4. Рух, простір і час як атрибути буття.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

5. Структура свідомості. Свідомість і самосвідомість.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питан-ня. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

Заклучна частина.

Викладач підводить підсумки семінарського заняття. Обговорюються нез'ясовані питання здобувачів вищої освіти стосовно проблем семінарського заняття, а також складні моменти та вдалі моменти проведення семінарського заняття. Оголошуються питання до самостійного опрацювання здобувачам вищої освіти. Оголошуються загальні бали здобувачам вищої освіти, які виставляються у журнал групи. Викладач прощається із здобувачами вищої освіти.

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА **проведення семінарського заняття** **за темою 2.2. Філософське вчення про цінності (аксіологія).**

Навчальна дисципліна Філософія

Освітньо-професійні програми Пожежна безпека, Цивільний захист,
Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт

Спеціальність К8 Пожежна безпека, К10 Цивільна безпека

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Розглянуто та ухвалено засіданням кафедри
соціальних і гуманітарних дисциплін

Черкаси – 2025 рік

Мета семінарського заняття: розкрити сутність, структуру та основні напрями розвитку філософського вчення про цінності – аксіології, показати її значення для формування світогляду, моральних орієнтирів і соціокультурних засад людського буття; ознайомити студентів з історією становлення аксіології як окремого філософського напрямку; розкрити зміст поняття *цінності*, її види, функції та роль у житті людини й суспільства; показати основні підходи до розуміння цінностей у класичній, некласичній та постнекласичній філософії; проаналізувати філософські ідеї представників аксіології (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт, М. Шелер, Н. Гартман, М. Вебер та ін.); визначити місце цінностей у системі культури, моралі, права, політики та релігії; сприяти формуванню у студентів ціннісного світогляду, уміння аналізувати морально-філософські проблеми сучасності через призму аксіологічного підходу.

Кількість аудиторних годин: 2

Навчально-методичне забезпечення семінарського заняття: технічні засоби навчання для мультимедійного супроводу лекції

План проведення семінарського заняття:

1. Вступна частина – 5 хвилин.
2. Основна частина – 70 хвилин, з них:
 - 2.1. Аксіологія як вчення про цінності. – 12 хвилин.
 - 2.2. Філософські концепції цінностей. – 12 хвилин.
 - 2.3. Класифікація та функції цінностей. – 12 хвилин.
 - 2.4. Цінності як ядро духовного світу людини. – 12 хвилин.
 - 2.5. Оцінка та істина. – 12 хвилин.
 - 2.6. Еволюція філософських уявлень про людські цінності. – 12 хвилин.

3. Заключна частина – 5 хвилин.

Завдання для самостійного опрацювання:

1. Що таке цінність у філософському розумінні? Які її основні ознаки?
2. У чому полягає предмет і завдання аксіології як філософської дисципліни?
3. Які історичні передумови виникнення філософського вчення про цінності?
4. Як антична, середньовічна та новочасна філософія розуміли проблему цінностей?
5. Який внесок у розвиток аксіології зробили В. Віндельбанд, Г. Ріккерт, М. Шелер, Н. Гартман, М. Вебер?
6. У чому полягає відмінність між об'єктивістським і суб'єктивістським підходами до розуміння цінностей?
7. Як співвідносяться поняття «цінність», «ідеал», «норма» і «смысл»?
8. Яке місце займають моральні, естетичні, релігійні, пізнавальні та правові цінності у житті людини?
9. Як цінності формують культуру та світогляд суспільства?
10. У чому полягає значення аксіологічного підходу для сучасної філософії, етики, права та політики?
11. Які проблеми постають перед аксіологією в умовах глобалізації та культурного релятивізму?
12. Як можна охарактеризувати систему цінностей сучасного українського суспільства?

Рекомендовані джерела інформації:

Основна література:

1. Шелер, М. *Формалізм в етиці і матеріальна етика цінностей*. — Класична праця, у якій розкривається структура та ієрархія цінностей.
2. Ріккерт, Г. *Науки про природу і науки про культуру*. — Фундаментальна праця, що визначає цінності як основу культурного пізнання.
3. Віндельбанд, В. *Прелюдії: філософські статті і промови*. — Про роль цінностей у науці, культурі та історії.
4. Гартман, Н. *Етика*. — Розгляд об'єктивного існування цінностей і морального вибору людини.
5. Вебер, М. *Об'єктивність соціально-наукового і соціально-політичного пізнання*. — Аналіз впливу цінностей на соціальне та наукове пізнання.
6. Лосєв, О. Ф. *Філософія і міфологія цінності*. — Вітчизняний погляд на проблему ціннісних орієнтацій.

Додаткова література:

1. Тугаринов, В. П. *Проблеми цінностей у філософії*. — Л.: Наука, 1968.
2. *Філософський енциклопедичний словник*. — К.: Абрис, 2002 (статті «Аксіологія», «Цінність»).
3. Попович, М. В. *Світ людського буття: Підручник з філософії*. — К.: Либідь, 1997.
4. Кримський, С. Б. *Цінності людського буття*. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003.

5. **Бойко, Т. В.** *Аксіологія: Навчальний посібник*. — К.: Центр учбової літератури, 2016.
6. **Єрмоленко, А. М.** *Комунікативна практична філософія*. — К.: Лібра, 1999 (розділи про цінності та моральну комунікацію).

Онлайн-ресурси:

- **Stanford Encyclopedia of Philosophy** – статті “*Axiology*”, “*Value Theory*”, “*Ethics and Value*”.
- **Internet Encyclopedia of Philosophy** – стаття “*Axiology: The Philosophy of Value*”.
- **PhilPapers.org** – сучасні дослідження з аксіології, етики та філософії культури.
- Освітні платформи **Prometheus, Coursera, edX** — курси з етики, філософії культури та цінностей.

Методика проведення семінарського заняття

Вступна частина.

Викладач вітається із здобувачами вищої освіти. Проводиться перевірка присутніх на занятті. Викладач оголошує тему та питання семінарського заняття. Проводиться актуалізація опорних знань здобувачів вищої освіти. До виступу запрошуються здобувачі вищої освіти із доповідями чи рефератами.

1. Аксіологія як вчення про цінності.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

2. Філософські концепції цінностей.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із даного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії,

розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

3. Класифікація та функції цінностей.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

4. Цінності як ядро духовного світу людини.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали

питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

5. Оцінка та істина.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

6. Еволюція філософських уявлень про людські цінності.

Здобувачі вищої освіти виступають з доповідями або рефератами із данного питання. Після завершення доповіді вони обговорюються в аудиторії, розкриваються проблемні підпитання, висвітлюються характерні моменти. За необхідності дане питання може доповнюватися іншими здобувачами. Викладач керує навчальним процесом, виправляє здобувачів у випадку необхідності. Після відповідей здобувачів вищої освіти викладач підсумовує дане питання. Разом зі здобувачами робляться висновки з даного питання. Після чого здобувачам вищої освіти, які доповідали чи доповнювали питання оголошується кількість балів отриманих за виступи на семінарському занятті.

Заклучна частина.

Викладач підводить підсумки семінарського заняття. Обговорюються нез'ясовані питання здобувачів вищої освіти стосовно проблем семінарського

заняття, а також складні моменти та вдалі моменти проведення семінарського заняття. Оголошуються питання до самостійного опрацювання здобувачам вищої освіти. Оголошуються загальні бали здобувачам вищої освіти, які виставляються у журнал групи. Викладач прощається із здобувачами вищої освіти.

ГЛОСАРІЙ

А Б В Г Д Е Є Ж З И Й І К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я

Абсолютна ідея - засадниче поняття в філософії Гегеля, яке має декілька значень: 1) як завершальна ланка логічного процесу - єдність “ідеї пізнання” (теоретичної ідеї) та “ідеї блага” (практичної ідеї); і в цьому розумінні вона має раціональний зміст, оскільки поєднання теорії і практики дає найбільш досконале і повне (абсолютне) знання; 2) як синтез гранично загальних, а тому абсолютних протилежностей - мислення і буття, суб’єктивного і об’єктивного; 3) як основа всієї існуючої дійсності, всього світу, природи і людини; це значення відбиває ідеалістичний аспект вчення Гегеля; 4) як зміст абсолютного знання, або розуму, які становлять сутність абсолютного духу.

Агностицизм – (від грец. непізнаний) – філософський напрям у теорії пізнання, який заперечує можливість повного або часткового пізнання сутності речей, закономірностей розвитку й пізнання істини.

Антиномія - протиріччя між двома висловлюваннями про один і той самий об’єкт, що мають логічно рівноправне обґрунтування, тобто можна однаково успішно довести і тезу, і антитезу. Згідно з І. Кантом, теоретичний розум впадає в антиномічність, коли він функціонує як чистий розум і намагається за допомогою категорій розсудку пізнати те, що не дається нам через чуттєвість (Бога, безсмертну душу, світ в цілому і свободу). Термін виник в Античності, коли ще не існувало поняття закону природи, але воно розроблялось в політико - юридичних аспектах (напр., у творі Платона “Закони”). Тому первісний зміст був юридичний: суперечність між двома законами або внутрішня суперечливість одного закону. В такому значенні його вживали Плутарх, Августин та ін.

Античність – у широкому розумінні слова – стародавня епоха, у вузькому і найбільш уживаному значенні – греко-римська стародавня епоха (історія і культура Стародавніх Греції та Риму).

Антропологізм – філософський напрямок, який розглядає поняття “людина” в якості базової категорії, що лежить в основі системи уявлень про буття, природу, суспільство, природу, культуру, свободу, Бога та ін.

Антропогенез – процес історико-еволюційного формування фізичного типу людини, початкового розвитку її усвідомленої діяльності, мови, а також суспільних відносин.

Антропологія – наука про походження, поведінку, фізичний, соціальний і культурний розвиток людини.

Антропоцентризм – світоглядна настанова, що передбачає розуміння людини як центру і вищої кінцевої мети світобудови.

Архетипи – це культурні першообрази, які виражають уявлення про людину, її місце в світі та суспільстві; це нормативно-ціннісні орієнтації, які формують зразки життєдіяльності людей, що проросли через багатовікові пласти історії та культурних трансформацій і зберегли своє значення та сенс у нормативно-ціннісному просторі сучасної культури та є способом його передачі та збереження.

Аскетизм (від грец. вправа, подвиг) – моральний принцип, сутність якого полягає у відмові життєвих благ, придушенні природних бажань з метою самовдосконалення або досягнення морального чи релігійного ідеалу.

Боротьба протилежностей - тип універсального зв'язку, змістом якого є творча активність, породжена напругою протистояння протилежностей у предметах і явищах.

Відчуження — філософська категорія, що визначає процес і результат перетворення діяльності людини на незалежну, чужу, пануючу над людьми силу. У Г. Гегеля поняття відчуження характеризує перший етап розвитку Абсолютної ідеї — перехід її в своє інобуття (природу), в результаті чого втрачається первинна сутність Абсолютної ідеї. У К. Маркса поняття відчуження є процес перетворення продуктів трудової діяльності людей на незалежну від їхньої волі і планів силу, ворожу по відношенню до самих виробників. Поняття відчуження вказує на те, що існування людини є несправжнім, відокремленим від її сутності.

Віра – особливе ставлення до реальних або уявних об'єктів (явищ), коли їх істинність приймається без теоретичного й практичного доведень.

Випадковість - це філософська категорія, що відображає зовнішні (породжені зовнішніми, побічними причинами), нестійкі, одиничні зв'язки і відношення елементів буття, що за певних умов можуть виникати, а можуть і не виникати.

Виробництво – процес, за допомогою якого люди, використовуючи речовини і сили природи та власні сили й здібності, цілеспрямовано створюють матеріальні й духовні цінності, здатні задовольняти їхні життєві потреби.

Гіпотеза наукова – це форма наукового пізнання, за допомогою якої формулюється один із можливих варіантів вирішення проблеми, істинність та адекватність якого ще не доведена

Гріховність – релігійний термін, що означає природну неповноцінність людського буття, його внутрішню ущербність, що виявляється у відмові від духовної єдності з Богом і виборі зла.

Глобальні проблеми – сучасні проблеми, від розв'язання яких залежить подальша доля людства і навіть його виживання. До глобальних проблем належать, наприклад, такі, як відвернення світової термоядерної війни, стрімке зростання населення планети, забруднення природного середовища та ін. Поняття глобальних проблем було сформульовано і вперше проаналізоване науковцями під егідою Римського клубу (1968р.). **Глобальні проблеми** - такі проблеми, що виникли внаслідок суттєвого зростання можливостей людського впливу на природу: у XX ст. масштаби людських дій стали дорівнювати масштабам планетних природних процесів, але ці дії досить часто руйнують природу, ставлячи під загрозу саме людське існування на планеті.

Гуманізм – це світоглядний і моральний принцип, який у широкому філософському значенні постає концепцією людського буття і заснований на ній системі світогляду, що стверджує цінність людського існування, гідності, права і свободи кожного людського індивіда, обґрунтовує можливості розвитку людини як роду і як індивіда; це провідний принцип, який пронизує усі галузі права і визначає усі норми моралі. У сучасному суспільстві Г. набуває цілком буденного практичного змісту, скільки виникають “типові” задачі гуманізації екології, економіки, політики, гуманітаризації культури, науки, освіти. Оскільки різні соціальні системи змушені співпрацювати у вирішенні загальних, глобальних, проблем, виникає необхідність вироблення узгоджених уявлень про права, гідність і свободу людини; ці уявлення досить абстрактні (оскільки не мають входити в протиріччя зі специфічними культурними стандартами), але вони досить конкретні, щоб на їх основі виробляти норми, які включають “людський вимір” у міжнародне співробітництво. У такий спосіб виникають концепції “загальнолюдських цінностей”, “якості життя”, “людських якостей” тощо, що відповідають цій задачі.

У добу Відродження під Г. розумілося світське, нецерковне ідейне наповнення процесу становлення особистості, що брало за основу науки, названі пізніше *гуманітарними*. Діячів епохи Відродження називають *гуманістами*.

Дегуманізація – термін, яким позначаються уявлення про втрату суспільством духовних і моральних цінностей, байдужість, інертність, відмову від прагнення до справедливості, зменшення уваги до особистості та індивідуальності особи.

Діалектика – (від грец. веду бесіду, розміркову) – філософська методологія, учення про універсальні закони розвитку й руху природи, суспільства, пізнання; метод пізнання дійсності в її розвитку, суперечності, цілісності; об'єктивний процес розвитку явищ у всій повноті їх форм і притаманних йому суперечностей.

Діалектичне заперечення – це подолання старого, що віджило, і заважає розвитку, із збереженням всього позитивного, здатного розвиватися.

Дійсність - це філософська категорія, яка відображає реалізовану можливість, наявність, актуальність буття в конкретний момент часу і конкретному місці простору (тобто предмет, процес, явище як результат реалізованих можливостей).

Догмат (від грец. закон, правило, постанова) – в середньовічній філософії означає головне положення того чи іншого віровчення, яке приймається без доказів (як безперечна істина).

Догматизм – надмірне наголошування на цінності та незмінності певних знань, ідей та принципів. **Досвід** - це зафіксований у формі відчуттів, чуттєвих образів, уявлень, знань, умінь або навичок результат переживання суб'єктом взаємодії з об'єктом, який може бути використаний для подальшого ефективного освоєння світу

Детермінізм (в пер. з лат. - визначаю, обмежую) - філософське вчення про визначений (не довільний) характер буття явищ; теорія відносин опосередкування, завдяки яким продукуються речі і явища, визначається їхня природа і способи існування. Детермінізм відповідає на питання, чому виникає річ, чим вона породжена, чим визначається її існування і чому вона змінюється і зникає, у що перетворюється.

Діяльність - форма активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею систем бути причиною змін у бутті. Ці зміни можуть стосуватися речового та енергетичного статусу об'єктів або їх інформаційного потенціалу. Діяльності притаманні - трансформація зовнішнього у внутрішнє, єдність опредметнення та розпредметнення певних смислів, що задають параметри її здійснення. Для людської діяльності характерний вибір можливостей та відповідно - прийняття рішень.

Духовна культура - частина культури, до складу якої входять мистецтво, релігія, філософія (іноді також відносять і фундаментальну науку). Поняття «духовна культура» генетично пов'язане з гегелівським поняттям *абсолютного духу*, який є самопізнанням *абсолютної ідеї* в царинах мистецтва, релігії, філософії. В межах марксистської традиції духовна культура - надбудова і відображення матеріальної культури, вона має лише відносну самостійність. В концепціях, які виростають з філософії історії *Шпенглера*, де культура протиставляється цивілізації як духовне матеріально-технічному, духовна культура є синонімом культури взагалі.

Духовне життя – це досить широке поняття, яке містить у собі багатогранні процеси, явища, пов'язані з духовною сферою життєдіяльності людей. Це сукупність ідей, поглядів, почуттів, уявлень людей, процес їх виробництва, розповсюдження, перетворення суспільних, індивідуальних ідей у внутрішній світ людини.

Духовне виробництво – це формування духовних потреб людей, насамперед виробництво суспільної свідомості.

Духовність - категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення. Прояснення природи людського буття через категорії «дух» та «духовність» означає, що людина може не тільки пізнавати та відображувати навколишній світ, а й творити його. Творчі можливості людини як духовної істоти говорять про те, що окрім мислення вона має ще й вольове відношення до реальності.

Емпіризм - філософський напрям, протилежний раціоналізмові, вважає чуттєвий досвід єдиним джерелом і критерієм вірогідного знання. Сильний бік емпіризму полягає в орієнтації на ретельний аналіз чуттєвості та її ролі у пізнанні. Досвід розглядається передусім як чуттєве пізнання, що виникає через взаємодію органів чуття із зовнішніми речами (зовнішній досвід), хоча більшість філософів - прибічників емпіризму - визнають важливість і досвіду внутрішнього, тобто усвідомлення душевних станів суб'єкта пізнання в акті інтроспекції (рефлексії). Близькі до емпіризму, але не тотожні йому, два напрями у філософії: прагматизм і логічний емпіризм. Незважаючи на те, що обидва напрями ґрунтуються на емпіризмі, вони мають також власні, відмінні від нього філософські підходи. Елементи філософії емпіризму, зокрема емпіричні пояснення процесу формування понять, пронизують всю історію філософської думки. Але як цілісна гносеологічна концепція емпіризм сформувався у культурі Нового часу.

Енциклопедисти – французькі просвітники, які на чолі з Д.Дідро та Ж.Д'Аламбером брали участь у створенні “Енциклопедії, або тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел” (1751-1780, 35 томів), яка охопила весь наявний на той час обсяг знань у галузі природничих, технічних та суспільних наук. Е. ставили за мету дати освіту якнайширшим верствам населення, “просвітити” всіх щодо того, яким має бути “істинне” людське суспільство, побудоване на ідеях віри в необмежені властивості людського розуму, рівності всіх людей перед правом, “царства розуму” – ідеального державного утворення, де не буде війн, лихоліття, хвороб, голоду...

Епістемологія – філософсько-методологічна дисципліна, у якій досліджується знання як таке, його будова, структура, функціонування і розвиток.

Есхатологія – філософсько-релігійні уявлення про долю світу і людини, про конечність існування світу.

Етика (з гр. *ethos* - звичай, характер) - галузь філософського знання, наука про сутність і закономірності розвитку моралі, її ролі в житті суспільства та людини; найзагальніша нормативна наука, яку ще називають *практичною філософією*; інтелектуальна традиція. Основну сутнісну проблему Е. складає питання: як у поведінці людини співвідносяться один з одним загальний і приватний (особистісний) інтерес. Вирішити цю проблему, виходячи з індивідуалістичної, незалежної позиції особи, неможливо. Потрібно звертатися до чогось, що знаходиться безпосередньо поза межами особи і має загальнозначимий, імперативний (наказовий) й узгоджувальний індивідуальні інтереси в загальному характер. Цим феноменом щодо даної проблеми може виступати лише *мораль*. Акумулюючи моральний досвід, етичне мислення систематизує й організовує його, створює раціональні шаблони поведінки людини, формує адекватний вибір вчинку в конкретних ситуаціях, співвідношення мети і засобів у практичній діяльності.

Етногенез – історичний процес походження народів від їх зародження до формування цілісних етносоціальних організмів та їх специфічних етнокультурних систем (етнографічні, мовні та антропологічні особливості).

Етнос – грецьке *ethnos* – народ, плем'я – стійка спільність людей, що історично склалася на певній території, має відносно стабільні особливості культури (включаючи мову) і психіки, а також етнічну самосвідомість.

Етноцентризм – поняття, що відображає тенденцію розглядати норми та цінності власної культури як основу для оцінки і вироблення судження про інші культури.

Етос – грецьке *ethos* – первісне значення: місце сумісного проживання, дім, людське житло, звірине лігво, пташине гніздо; пізніше – стійка природа будь-якого явища, звичай, норов, характер;

А Б В Г Д Е Є Ж З И Й І К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я

Європоцентризм – культурфілософська і світоглядна установка, згідно з якою Європа з притаманним їй духовним укладом постає центром світової культури і цивілізації.

Єдність протилежностей - неможливість окремого існування однієї з протилежностей, поза відношенням з антагоністичною їй протилежністю.

Життєвий світ – це світ донаукового життя з його хаосом неупорядкованого споглядання, з його здогадками, забобонами й передбаченнями, що виступає ціннісною основою всіх ідеальних утворень і теоретичних конструкцій науки. Термін введений до наукового вжитку філософом Е.Гуссерлем.

Заблудження – це такий зміст людського знання, в якому дійсність відтворюється неадекватно і який зумовлений історичним рівнем розвитку суб'єкта та його місцем у суспільстві. Заблудження – це ненавмисне спотворення дійсності в уявленнях суб'єкта. Воно має певні закономірні підстави для свого існування, будучи необхідним моментом і результатом пізнання та практики.

Загальне - філософська категорія, що відображає спільні, тотожні властивості і відношення об'єктів.

Закон науковий – форма наукового пізнання, яка виражає суттєвий, необхідний, стійкий та повторюваний зв'язок між подіями, явищами, а також внутрішніми станами об'єкта, що обумовлює їх упорядковану зміну або незмінність.

Закон єдності та боротьби протилежностей - всім предметам і явищам внутрішньо властиві протилежні сторони, тенденції, що знаходяться в стані єдності та боротьби; боротьба між протилежностями обумовлює внутрішнє джерело розвитку, веде до зростання суперечностей, які вирішуються шляхом усунення (подолання) старого і утвердження нового, в якому також з'являються свої протилежності і свої перспективи зняття суперечностей між ними, але вже на вищому рівні. Закон характеризує джерело розвитку.

Закон взаємного переходу кількісних змін в якісні - це такий зв'язок кількісних і якісних сторін явища, внаслідок яких кількісні зміни, поступово нагромаджуючись, порушують міру предмета і спричиняють докорінні якісні зміни, що відбуваються у вигляді стрибків і здійснюються в різноманітних формах. Взаємний перехід кількісних змін в якісні – це всезагальний закон розвитку. Закон характеризує механізм розвитку.

Закон заперечення заперечення - це такий зв'язок, унаслідок якого розвиток природи, суспільства і мислення здійснюється завдяки запереченню старого новим. Нове зберігає і розвиває позитивні риси старого. Розвиток набуває поступового спіралеподібного характеру з повторенням у вищих стадіях окремих сторін нижчих, але вже на вищому рівні. Закон характеризує напрям розвитку.

Зміст - це філософська категорія, яка характеризує предмети, явища і процеси реальності через сукупність їх суттєвих властивостей і зв'язків, а також призначення і мету існування.

“Зняття” – філософська категорія, яка характеризує подолання старого й одночасно збереження, й утримування того кращого, що досягнуто на попередній стадії розвитку.

Ідеали та норми наукового пізнання – сукупність певних концептуальних, ціннісних, методологічних й інших настанов, властивих науці на кожному конкретно-історичному етапі розвитку, тобто вони є тими критеріями, які дозволяють віднести конкретне знання до наукового.

Ідея наукова – це форма наукового пізнання, яка відображає зв'язки, закономірності і властивості об'єктивної дійсності, а також мету її перетворення

Індивідуалізм – ідейне, ціннісне ядро сучасної західноєвропейської культури; моральний принцип, в основі якого лежить культ індивідуальних інтересів, що стверджує пріоритет і автономію особистості перед будь-якою формою соціальної спільноти. До ранніх теорій І. в європейській духовній культурі відносять погляди *кініків і киренаїків*. В епоху Відродження культ індивідуальності призвів до концептуального оформлення І. Крайнім вираженням останнього стали *теорії “розумного егоїзму”* К.Гельвеція і П.А.Гольбаха, Л.Фейєрбаха, М.Чернишевського. А.Шопенгауер

висунув ідею, що воля до життя, яка притаманна кожній людині, є причиною її **I.** та егоїзму. Лише в мистецтві, де людина є “безвольним суб’єктом”, і в моралі, що ґрунтується на співчутті, **I.** зникає в єдності сущого. У ХХ ст. серед чисельних версій **I.** найбільш відомі судження Ж.-П.Сартра, А.Бергсона, К.Ясперса та ін. У сучасному суспільстві **I.** проявляється як *реакція на стандартизацію та позбавлення індивідуальності, протест проти маніпулювання свідомістю людини, проти тоталітарних режимів, сцієнтистського, прагматичного та утилітарного підходу до людини.*

Інтенціональність - категорія феноменології Е. Гуссерля, яка відображає апріорну націленість, спрямованість свідомості на предмет, тобто неможливість будь-якого акту усвідомлення без усвідомлюваного.

Інтерпретація – творча реалізація тексту, яка ґрунтується на самостійному тлумаченні та реконструюванні його реципієнтом.

Інформаційне суспільство - одне з чільних понять низки концепцій, які конкретизують теорію постіндустріального суспільства (*Белл*). Найбільш репрезентативними є концепція її «третьої хвилі» (*Тоффлер*) та інформаційне суспільство (*Лайон, Масуда*). Проміжне місце між ними займає теорія технотронного суспільства (*Бжезинський*). Основна ідея концепцій інформаційного суспільства полягає у тому, що суспільство, котре раніше позначалося як постіндустріальне, швидко набуло ознак, які дають підстави стверджувати, що воно є інформаційним. Це означає, що головною ознакою цього суспільства є виробництво і поширення інформації, перетворення її на головний вид послуг, на товар і навіть на владу.

Істина – якісна характеристика знання та мета пізнання – така характеристика знань, згідно з якою знання повністю збігаються із реальним станом справ; проте пряме дублювання реальності позбавляє людське пізнання сенсу, а тому істина постає як еталон та ідеал пізнання, який спрямовує пізнання, якісно його зумовлює; у своїй же повноті пізнання постає багатостороннім процесом продукування засобів наближення до істини.

Історизм – принцип розгляду світу, природних і соціально-культурних реалій у динаміці їхніх змін, становлення в часі, розвитку. **I.** припускає розгляд об’єкта як системи і закономірностей його розвитку. Відмінною рисою **I.** є бачення історії як певної цілісності, що наділена внутрішньо притаманним їй смислом, необхідністю, у зв’язку із чим є часто висуваються глобальні пророцтва відносно майбутнього. Витоки **I.** – у вченнях Геракліта, Платона, Арістотеля; стосовно суспільства його розробляли Дж.Віко, Вольтер, Гегель, К.Маркс; в природознавстві – Ч.Лайель і Ч.Дарвін. З кінця ХІХ століття **I.** (його називають також історизмом) критикували В.Дільтей, Б.Кроче, Г.Рікерт, К.Ясперс, К.Попер та інші, які ставили під сумнів можливість встановлення законів розвитку суспільства та передбачення його майбутнього. Гостра полеміка відносно проблем **I.** у сучасній філософії та науці триває.

Історична епоха – категорія, в якій фокусується динамічний аспект соціального простору й часу, пов’язаного з діяльністю людей, їхньою соціальною активністю. Це поняття вживають для позначення своєрідності певного часового проміжку; **I.e.** охоплює весь конкретно-історичний зміст певного етапу історії. Поняття **I.e.** вживається також для позначення подій, що мають вирішальне значення і пов’язані з принциповими якісними змінами в житті суспільства. Іноді це поняття розглядають як таке, що фіксує поверхове,плинне в суспільному житті, те, що не повторювалося в минулому і не істотне для майбутнього (Гегель). **I.e.** може означати також час кризи, занепаду, краху. З цим поняттям пов’язують виокремлення певного моменту неповторності, безпрецедентності, дискретності соціального часу.

Історична типологія культури – це класифікація культур за типом і визначення місця конкретної культури в культурно-історичному процесі; як метод дослідження включає діахронний і синхронний підходи.

Історія - процеси дійсності, що виникають та розвиваються як частина космічних процесів, але частина особлива - пов’язана із свідомою діяльністю людини та із свідомими

фіксаціями сукупності подій, що її супроводжують; тому історія розвивається прискореними темпами, весь час розширює сферу своїх проявів та можливостей, і, отже, постає, як простір творення та реалізації людиною своєї свободи.

А Б В Г Д Е Є Ж З И І Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я

Картина світу – цілісна, осмислена, загальнозначима знакова система дійсності; вироблений культурою запас значень, смислів, імен, знаків, цінностей, за допомогою яких можна будувати моделі видимого й ідейного світу, стратегії поведінки, плани і сценарії розвитку.

Категорія – це форма наукового пізнання, яка є суттєвим узагальненням предметів, явищ і процесів дійсності, та відображає їх найзагальніші властивості та відношення.

Категоричний імператив - припис, що виражає універсальний, апріорний закон моралі, сформульований Кантом. Обґрунтування категоричного імперативу в системі кантівської філософії пов'язане з принциповим протиставленням світу моралі як світу свободи, розуму й світу природи, де діють закони причинності. Категоричний імператив має два основних визначення: “ Чини так, щоб максими (правила), якими керується твоя воля, могли б стати принципами загального законодавства” (т. зв. “формула універсалізації”) та: “ Чини так, щоб ти завжди ставився до людства як у своїй особі, так і в особі будь-кого іншого також, як до мети й ніколи не ставився б до нього тільки як до засобу” (т. зв. “формула персональності”). Моральна вимога, виражена в категоричному імперативі, є абсолютно вільною від чуттєвих, природних нахилів і переживань людини. Це - “чиста форма” обов’язку, безумовний регулятивний принцип, що вказує лише на загальний напрям дій та вчинків.

Кількість – це філософська категорія, що відображає загальні, зовнішні ознаки речей з позицій їх однорідності, множинності, схожості: величину, число, об’єм тощо.

Концепція наукова – це форма наукового пізнання, яка є способом розуміння, пояснення, тлумачення основної ідеї теорії, це науково обґрунтований та в основному доведений вираз основного змісту теорії, але на відміну від неї він ще не може бути втіленим у струнку систему наукових понять

Культура (в пер. з лат. - обробіток, розвиток, виховання, освіта, шанування) – полісемантичне (багатозначне) поняття, яке має наступні значення: 1) Історично вихідне значення - обробіток і догляд за землею. 2) Догляд, поліпшення, ушляхетнювання тілесно-душевно-духовних сил, схильностей і здібностей людини, а отже - і ступінь їх розвитку (відповідно розрізняють культуру тіла, культуру душі, духовну культуру). 3) Сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття. 4) Сукупність матеріальних і духовних надбань на певному історичному рівні розвитку суспільства і людини, які втілені в результатах продуктивної діяльності. 5) Локалізоване у просторі та часі соціально-історичне утворення, що специфікується або за історичними типами, або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками суспільства. *Культура* - це комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних та емоційних рис суспільства, що задають певну систему історично визначених світоглядних основоположень, надбіологічних порядків, об’єктів та програм діяльності людини, які створюють особливий тип індивідуального й суспільного досвіду, що фіксується у специфічній знаковій формі, функціонує й розвивається у вигляді знакових (семіотичних) систем та процесів.

Лінійний час – образ часу, в якому домінує рух “уперед”, що розуміється як історія з відповідним минулим, теперішнім і майбутнім.

Раціоналізм - напрям у філософії, що визнає розум єдиною достовірною основою пізнання і поведінки людей. Раціоналізм проголошує розум єдиним джерелом і основою наших знань. У цьому розумінні раціоналізм протистоїть як сенсуалізму (емпіризму) так і ірраціоналізму. Раціоналісти вважали, що “істини розуму” принципово відрізняються від сумнівних емпіричних узагальнень, які не можуть дати істинного знання, оскільки ознаками останнього є ясність, чіткість і безсумнівна самоочевидність.

Матеріалізм - філософське вчення, згідно з яким матерія первинна, а свідомість, дух - вторинні. Дане співвідношення має насамперед просторовий і часовий зміст: свідомість притаманна не всій матерії, а лише окремим її утворенням; спочатку існує матерія, а потім в ній виникає дана властивість. З її появою принцип матеріалізму змінюється і доповнюється новим: матерія є філософська категорія для позначення об'єктивної реальності, яка дана людині у її відчуттях, яка копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них; матерія існує незалежно від нашої свідомості.

Матеріалістична діалектика - матеріалістично проінтерпретована гегелівська теорія розвитку всього сущого, що спирається на принцип відображення у людській свідомості основних властивостей об'єктивно існуючої матеріальної дійсності. Основними принципами матеріалістичної діалектики проголошуються принципи всезагального розвитку, всезагального зв'язку, матеріалістичного монізму. Матерії, згідно з марксизмом, притаманна така властивість як саморух і саморозвиток, тому природа і суспільство є такими ж діалектичними, як і людське мислення. Матеріалістична діалектика покликана показати взаємозв'язок явищ дійсності, їхню внутрішню складність і суперечливість, а також відображення цієї дійсності у людській свідомості. У марксизмі вона розглядається не тільки як теорія розвитку і метод пізнання, але і як засіб перетворення дійсності, оскільки вбачає у всьому лише етап розвитку, що має призвести в ході практичної діяльності людини до свого «заперечення».

Метафізика – це філософська методологія, вчення про буття, про першооснови усього сущого, яке намагається дати найзагальнішу відповідь на питання про світобудову, “структуру реальності”, буття – відповідь, в світлі якої можливо не лише пояснити фізичні, емпіричні феномени, але й теоретично “легітимізувати” цінності, норми, вірування, стереотипи тощо; метод пізнання, за допомогою якого можливо дати відповідь на світоглядні питання (сенс життя, основне питання філософії тощо), які не піддаються осягненню за допомогою експерименту та методів конкретних наук.

Методологія (від метод і грец. *logos* - слово, поняття, вчення) - це система принципів і способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему.

Метод – це система правил, способів, прийомів, норм досягнення пізнавальної, практичної, духовної мети. В діяльнісному значенні метод є послідовністю дій спрямованих на досягнення пізнавальної, практичної, духовної мети.

Методологічна ейфорія - перебільшення, абсолютизація ролі методу, перетворення його в універсальний інструмент наукового відкриття

Методологічний негативізм - недооцінка або відкидання ролі методу і методологічних проблем

Методологія наукового пізнання - це система філософських, загальнонаукових, міжгалузевих та галузевих наукових принципів, методів, категорій та теоретичних положень, що забезпечують отримання та систематизацію нових знань про об'єктивну реальність, а також вчення про цю систему

Метод наукового пізнання – це система правил, способів, прийомів, норм отримання та систематизації нових знань про об'єктивну реальність

Ментальність – це загальна духовна налаштованість, відносно цілісна сукупність думок, вірувань, навиків духу, яка створює картину світу і скріплює єдність культурної традиції або будь-якого товариства; це те спільне, що народжується з природних даних і соціально обумовлених компонентів і розкриває уявлення людини про життєвий світ, характеризуючи собою глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості.

Міра – це філософська категорія, що відображає межу зміни кількості, всередині якої предмет зберігає свою якісну визначеність.

Міф (з грецької – слово, мова, легенда) – перша форма раціонального осягнення світу, його образно-символічного відтворення і пояснення; форма масового переживання і

вितлумачення дійсності за допомогою чуттєво-наочних образів, що вважаються самостійними явищами реальності; а також мова опису, що виявилася завдяки притаманній їй символічності, зручною для вираження вічних моделей індивідуальної й суспільної поведінки, деяких сутнісних законів соціального і природного космосу. **М.** є базисним феноменом людської культури, він незнищений і може втілюватися в інші форми світосприйняття.

Міфологія – первісна світоглядна форма, покликана забезпечити далеко не легкі вимоги існування людини на перших щаблях історичного буття. Вона є універсальною властивістю культури, притаманною будь-якому її типу.

Модернізм - загальна назва художньо-естетичного руху в культурі кінця XIX — XX ст., який багато в чому визначив шляхи розвитку сучасного мистецтва. **М.** об'єднує багато відносно самостійних напрямків, різних за соціальним масштабом та культурно-історичним значенням (кубізм, сюрреалізм, експресіонізм, абстракціонізм, дадаїзм, футуризм тощо). Деякі з них заперечують один одного щодо засобів і способів вираження реальності, але разом із тим *наділені принциповою філософсько-світоглядною і соціокультурною спільністю*. Часто **М.** ототожнюється зі своєю ранньою фазою – авангардизмом; *розглядається як:*

- 1) в конкретних хронологічних межах (умовно з 1890 по 1968) або
- 2) позачасовий феномен у широкому історичному контексті неklasичної культури взагалі, в руслі протестантської традиції європейської культури (Бароко – Романтизм – Модернізм), що виступає по відношенню до соціуму як культура заперечення.

Філософсько-світоглядним *підґрунтям* **М.** слугували ідеї Ф.Ніцше, А.Шопенгауера, С.К'єркегора, А.Бергсона, З.Фрейда, пізніше – Х.Ортеги-і-Гассета, А.Камю, Т.Адорно та ін. *Характеристики* **М.**: активність, динамізм, ентузіазм, пристрасть до руху; непримиренність: постійна потреба діяти проти когось або чогось; нігілізм: без вагань долати традиційні перепони, зневажати загальноприйняті цінності; культ молодості та новизни, спрямованість у майбутнє; епатажність та революційність (у культурному сенсі); експерименталізм, стильове новаторство. *Значення* **М.** полягає в тому, що він виступив особливою формою самопізнання культури, наперед визначив сучасні форми буття мистецтва, розкріпачив художню свідомість, знайшов можливості нової семантики, переставив акценти у взаємодії мистецтва і суспільства, передбачив глибоке зацікавлення позазсвідомими структурами мови. Естетично радикальними модерністами виступили: у прозі – Д.Джойс, М.Пруст, Ф.Кафка, А.Камю та ін.; у драматургії – Б.Брехт, Е.Іонеско, С.Беккет та ін.; в поезії – В.Хлебніков, С.Малларме, Р.М.Рільке, Г.Аполлінер та ін.; у музиці – І.Стравінський, П.Булез, К.Штокхаузен та ін.; у живопису – В.Кандінський, М.Шагал, К.Малевич, П.Пікассо, С.Далі та ін.

Можливість - філософська категорія, яка відображає сукупність умов та причин виникнення матеріальних, соціальних та духовних об'єктів (тобто це потенційне буття об'єктів, їх становлення).

Мораль (з лат. mores — характер, норів) - предмет, що вивчається етикою; духовний феномен (явище), властивий будь-якій людській спільноті як такий; специфічна форма людської свідомості, що виражається у сукупності норм, цінностей, ідеалів, установок, які регулюють людську поведінку та взаємозв'язки між людьми. **М.** із часів античності розумілася як міра панування людиною над самою собою, показник того, наскільки людина відповідає за себе, за те, що вона робить. Структура **М.**: моральна свідомість, моральна діяльність та моральні відносини.

Моральна культура – це характеристика особистості людини з точки зору її цілісного морального розвитку, свідомості та поведінки, а також сукупність моральних якостей (рис), притаманних людям певного суспільства, верстви, професії, які характеризують рівень їхньої моральної свідомості та поведінки. **М.к.** містить у собі моральні знання, почуття та переконання, потреби, моральні якості навички поведінки, етикетні норми, які виявляються у стосунках з іншими людьми.

Моральний вибір - усвідомлене надання переваги людиною того чи іншого варіанту поведінки згідно з особистісними чи суспільними моральними установками; акт моральної діяльності, який полягає у тому, що людина, виявляючи свою автономію, самовизначається у відношенні до системи цінностей і способів їх реалізації в лінії поведінки або окремих вчинках. В історії етики вирізняються дві альтернативні позиції щодо **М.в.**: *фаталістична та релятивістська*.

Моральний ідеал – поняття, в якому зосереджені моральні вимоги, що ставляться перед людьми, виражені в образі морально-досконалої особи, уявленні про особистість, яка увібрала в себе всі найкращі моральні якості. Значення і роль **М.і.** в житті суспільства й особи визначається тим, що він: вказує на вищий зразок (норму) морального розвитку особи й суспільства; виступає вищим критерієм оцінки діяльності людей сьогодення крізь призму майбутнього; є активною рушійною силою, стимулом подальшого вдосконалення людини і суспільства.

Моральні норми – це найпростіші форми моральних вимог, поставлених перед кожною людиною. **М.н.** забезпечують нормальну життєдіяльність суспільства й особистості, впливають на її моральну поведінку через самосвідомість, самооцінку, мотиви й установки. **М.н.** дозволяють, з одного боку, зробити правильний вибір дій і вчинків у типових ситуаціях, а з іншого – оцінюють і контролюють ці дії, і, відповідно, за допомогою суспільної думки регулюють поведінку людей.

Моральні принципи - найбільш загальні вимоги до поведінки людини в її ставленні до середовища і до себе, які визначають основну лінію її діяльності; складові морального характеру, що характеризують певну цілісну лінію поведінки людини, наявність яких надає поведінці особи завбачуваності, суто моральної раціональності. **М.п.**, як правило, є «апробованими» життям традиціями і настановами, що найчастіше фіксується у письмовій формі (зведення моральних вимог у Біблії, Корані та ін.)

Наслідок - це філософська категорія, яка характеризує трансформовану нову реальність, що виникла під дією конкретних обставин (причини) внаслідок об'єктивного зв'язку.

Наука – це особливий вид пізнавальної діяльності, що спрямована на вироблення об'єктивних, системно організованих і обґрунтованих знань про світ.

Наукова картина світу – цілісна система уявлень про загальні властивості та закономірності дійсності, побудована у результаті узагальнення та синтезу фундаментальних наукових понять і принципів.

Наукове пізнання – це цілеспрямований процес, метою якого є отримання нових знань про суттєві властивості і закономірності об'єктивної реальності, результати якого оцінюються за критерієм істини або хибі.

Національний характер – це сукупність соціально-психологічних рис (почуттів, ціннісних настанов, емоційно-вольових якостей, національно-психологічних настанов), які властиві нації на певному етапі розвитку, детерміновані соціально-економічними, історичними і географічними умовами її існування та проявляються в культурі, традиціях, звичаях та обрядах.

Негативна діалектика (за Теодором Адорно) - методологія, спосіб мислення, суперечливий сам по собі і спрямований на виявлення суперечностей в реальності. Негативна діалектика Т. Адорно, прагне відобразити об'єктивну реальність через систему категорій і понять, які за своєю природою містять у собі “нетотожне” (“інакше”, індивідуальне), - те, що не охоплюється класифікаційним мисленням, яке спрямоване на узагальнення, віднаходження тотожного у об'єктах; головна функція негативної діалектики, її гносеологічне призначення, полягає в «розчаклуванні» традиційних понять і виявленні в об'єктивній дійсності “непонятійного”, того, що стоїть ближче до реальності і виявляється за допомогою «логіки розпаду», тобто руйнування зв'язків, відношень та

інших виявів принципів єдності і загальності, а також заміни їх принципом заперечення тотожності.

Необхідність - це філософська категорія, що характеризує внутрішні, стійкі, всезагальні зв'язки і відношення елементів буття, які невідворотно повторюються за певних умов.

Нігілізм (від лат. nihil – ніщо) – заперечення загальноприйнятих цінностей: ідеалів, моральних норм, культури, форм суспільного життя. Набуває особливого поширення в кризові епохи суспільно-історичного розвитку, зокрема притаманні історії XIX – XX ст.

Нове – філософська категорія, яка характеризує те, що найбільш повно відповідає об'єктивним потребам розвитку.

Одиничне - філософська категорія, що відображає індивідуальні, неповторні ознаки об'єктів.

Особливе - філософська категорія, що відображає риси як одиничного, так і загального, тобто риси, які відрізняють одну групу об'єктів від іншої.

Пантеїзм (від грец. пан – все, теос – Бог) – вчення про тотожність природи та бога, який розчинений у світі в будь-яких речах. Тут є елементи матеріалізму, частковий відхід від ортодоксального теїзму.

Парадигма – (від гр. “приклад”, “взірець, зразок”) - прийнятий та підтримуваний науковим співтовариством спосіб постановки та вирішення наукових проблем. Як особливий термін поняття **П.** введено американським методологом науки Т.Куном у книзі “Структура наукових революцій” (1962) для позначення домінуючих у діяльності певного наукового співтовариства проблем і рішень.

Пізнання – це зумовлений законами соціального розвитку, нерозривно пов'язаний з практикою процес активно-діяльного відображення в свідомості людей об'єктивної та суб'єктивної дійсності, основним результатом якої є знання.

Практика – філософська категорія, що виражає специфічне (протилежність теоретичному) відношення до світу, причому тлумачиться вона у філософських системах по-різному. Виступаючи ключовою категорією в марксистській філософії, трактується, наприклад, як матеріально-предметна діяльність людей з освоєння і перетворення дійсності. Її основні види: матеріальне виробництво (праця), перетворення природи, природного буття; соціальна дія – перетворення суспільного буття, зміна існуючих соціальних відносин; науковий експеримент; соціальна практика. У багатьох гносеологічних системах (теоріях пізнання) практику розглядають як основу і рушійну силу пізнання, як критерій істини.

Праця – цілеспрямована діяльність людей, у процесі якої вони перетворюють та пристосовують предмети природи для задоволення своїх потреб і інтересів. При цьому праця є також процесом становлення людини як особистості, як соціальної істоти, а не лише як біологічного організму.

Привід - явище, що саме не викликає того чи іншого наслідку, але відіграє роль “пускового механізму”, поштовху, імпульсу, що спонукає початок дії всього причинного комплексу.

Причина - це філософська категорія, яка характеризує універсальний зв'язок утворення або породження одними предметами і явищами інших. Причиною є сукупність всіх обставин, за наявності яких настає наслідок.

Проблема наукова – це форма і засіб наукового пізнання, яка є єдністю двох змістовних елементів: знання про незнання і передбачення можливості наукового відкриття.

Прогрес – (від лат. progress – рух уперед, успіх) – тип, напрямок розвитку, що характеризується переходом від нищого до вищого, від менш складного до більш складного. Про **П.** можна говорити стосовно системи загалом, окремих її елементів, структури й інших параметрів об'єкта, що розвивається. **Прогрес/регрес суспільний** (від лат. progressus - рух уперед, розвиток; regressus - зворотний рух, повернення, відступ) -

якісні характеристики соціального процесу, які виходять з того, що внаслідок розвитку (змін, інновацій, мутацій тощо) соціальний суб'єкт може переходити від нижчих форм свого існування до вищих, більш досконалих (прогрес, поліпшення, поступ), або ж, навпаки, втрачати набуті якості і переходити до більш примітивних форм суспільної організації (регрес, занепад, деградація).

Продуктивні сили – засоби виробництва, що створюються суспільством, разом з людьми, що володіють знаннями та навичками до праці, методи та форми організації виробництва.

Поліфонія – рівноправне багатоголосся у музиці; метафора, що позначає рівноцінність різних способів і форм практичної та мисленнєвої життєдіяльності у сучасному світі.

Постмодернізм (після сучасності, після модерну) – загальний напрям сучасної європейської культури, сформувався у 70-80-і роки ХХ ст. Виникнення **П.** було пов'язане із “втомою від прогресу” (Е.Гідденс), усвідомленням обмеженості раціоналізму і того, що наслідки культурного розвитку викликають загрозу знищення самої культури людства. **П.** відображає спроби визначення меж втручання людини у природну динаміку світу, суспільства, культури. *Характерні риси П.:* одночасна орієнтація на “масу” й на еліту; повернення до забутих художніх традицій; стильовий плюралізм (відео, інвайронмент, хеппенінг та ін.); художній експансіонізм, що розширює й ототожнює розуміння мистецтва з позахудожніми сферами діяльності (наприклад, політикою, екологією, інформатикою). **П.** виступає як засвоєння досвіду художнього авангарду і при цьому руйнує межі між різними сферами духовної культури – між “науковою” і буденною свідомістю, між “високим мистецтвом” і “кітчем”. **П.** орієнтує естетичну активність з “творчості” на копеляцію і цитування, із створення “оригінальних творів” на колаж. Особистість автора проявляється при цьому переважно в особливій манері мовної гри, яскравої імпровізації з приводу ключових сюжетів і образів вже завершеної, “зробленої” культури Заходу. У сучасному культурному процесі **П.** присутній не як яскраво виражений філософський напрямок або завершена естетична концепція, але, швидше, як констатація вичерпаності творчих потенцій культури Заходу, здатної лише на тиражування вже колись сказаного. Однак, обрана **П.** своєрідна техніка “інвентаризації культури”, що включає до активного вжитку забутий, заборонений, банальний або маргінальний культурний потенціал, створює тим самим реальну можливість подальшої культуротворчості “після **П.**”. Загальні тенденції **П.** вбачають в літературі (Б.Віан, Н.Мейлер, У.Еко та ін.), архітектурі (Дж.Стірлінг, Ч.Дженкста ін.), живописі (М.Мерц, М.Паладіно, О.Фукс та ін.), філософії (Р.Барт, Ж.Ліотар, Ж.Батай, Гваттарі, Ю.Крістева та ін.).

Природне право – одна із головних парадигм філософсько-правового і юридичного мислення, що спирається на ідею єдиних над позитивних нормативно-ціннісних принципів, які панують у космосі, природі та суспільстві і здатні бути мірилом справедливості законо-положень, встановлюваних державою.

Природне право – поняття філософсько-правової та політичної думок XVII-XVIII ст., які випливають з природи самої людини.

Протилежності діалектичні – це такі сторони і тенденції, внутрішньо властиві предметам і явищам діалектичного характеру, які, перебуваючи в єдності, взаємно виключають і взаємно обумовлюють одна одну.

Раціоналізм – вчення в теорії пізнання, відповідно до якого розум, думка визнаються найвищою цінністю і джерелом знання; в широкому сенсі – філософський напрям, який визнає розум основою пізнання та поведінки людей.

Раціональне (з лат. rationalis – розумний) – обумовлене розумом, доступне розумовому сприйняттю, логічно несуперечливе і таке, що відповідає прийнятим певною спільнотою правилам. Протилежність **Р.** – ірраціональне, тобто нерозумне, недоступне

розумінню, алогічне. Раціоналізація загалом є загальнолюдською якістю, притаманною різним сторонам людської активності.

Рефлексія методологічна - осмислення і узагальнення процесу та результатів попередніх спроб пізнання, з метою відбору, систематизації та удосконалення найефективніших способів пізнавальної діяльності.

А Б В Г Д Е Є Ж З И Й І К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я

Самосвідомість – виділення людиною себе з об'єктивного світу. Усвідомлення й оцінка свого ставлення до світу, усвідомлення своїх вчинків, дій, думок, почуттів, бажань та інтересів, тобто усвідомлення себе як особистості.

Свідомість – вища форма відображення дійсності, властива людям і пов'язана з їхньою психікою, абстрактним мисленням, світоглядом, самосвідомістю, самоконтролем своєї поведінки і діяльності та передбачуванням результатів останньої. Свідомість людини - сукупність чуттєвих і ідеальних образів дійсності, своєї діяльності, самої себе. Звідси змістом свідомості є переживання свого існування в просторово-часовому вимірі.

Свідомість індивідуальна – духовний світ конкретної особи, сукупність її думок, почуттів, вольових характеристик, які відбивають особливість індивідуального буття.

Свідомість суспільна – це сукупність ідеальних форм (понять, суджень, поглядів, почуттів, ідей, уявлень, теорій), які охоплюють і відтворюють суспільне буття.

Світогляд – історично-конкретна форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює оточуючу дійсність як світ свого буття, а також сприймає, оцінює, осмислює світ, своє відношення до світу (основне питання кожного світогляду), визначає своє місце в ньому, своє призначення.

Свобода - одна з характерних рис людини, яка полягає в тому, що вона (подібно до Бога) може діяти (чи не діяти) з власної волі, не детермінуючись обставинами. Свобода — підстава моральності людини. В політичній сфері розширення свобод передбачає збільшення відповідальності.

Секуляризація – процес вивільнення культури і культуротворчості з-під монополії релігійної ідеології; ослаблення ролі релігії в суспільстві, зменшення її впливу на різні соціальні сфери – економіку, політику, освіту, мистецтво та ін.

Синергетика – одна з альтернативних діалектиці теорій розвитку (методологія наукового пізнання, науковий напрям), яка вивчає зв'язки між елементами структури, підсистеми, що створюються у відкритих нерівноважних системах завдяки інтенсивному обміну речовини та енергії з довколишнім середовищем. Синергетика – напрям міждисциплінарних досліджень, об'єктом яких є процеси самоорганізації в різних системах (фізичних, хімічних, біологічних, соціальних та ін.). синонім – нелінійна наука. Інколи вживається як означення особливої парадигми наукового мислення.

Синкретизм – неподільність, нерозчленованість світосприйняття або якогось феномену на окремі складові, частини, елементи, специфічні функції. Характерний для міфологічного світогляду.

Скептицизм – (від грец. той, що розглядає, досліджує) – філософські погляди, які сповідують сумнів у можливості досягнення істини, здійснення ідеалів та ін.

Соціалізація – процес засвоєння та активного відтворення індивідом соціокультурного досвіду (соціальних норм, цінностей, зразків поведінки, ролей, установок, звичаїв, культурної традиції, колективних уявлень та вірувань тощо). С. – результат і цілеспрямоване формування особистості за допомогою виховання і формального навчання, і стихійного впливу на особистість життєвих обставин.

Соціальна діяльність - це цілеспрямовані дії, що базуються на врахуванні потреб, інтересів і дій інших людей, а також існуючих в суспільстві соціальних норм. Поняття «соціальна діяльність» вживається для позначення певного прояву соціальної активності, за допомогою якої створюються умови суспільного життя.

Соціальна структура – поняття, що позначає сукупність стійких елементів соціальної системи (інститутів, ролей, статусів), відносно незалежних від незначних

коливань у відношеннях між системою і середовищем таких, що забезпечують успадкування і стійкість моделей поведінки і соціальних відношень у часі.

Соціальна філософія (лат. *socialis* – *товариський, громадський*) – це система теоретичного знання про найбільш загальні особливості, закономірності та тенденції взаємодії соціальних явищ, цивілізаційного існування; функціонування і розвиток суспільства як цілісної системи.

Соціальне – сукупність ознак і особливостей суспільних відносин, що виявляється у стосунках індивідів і спільнот, їх ставленні до свого місця в суспільстві, а також до явищ і процесів суспільного. Воно є лише частиною суспільного, властивістю або станом суспільства.

Соціальне пізнання – пізнання соціальних реалій життєвого середовища людей – постає як необхідна умова його налагодження відповідно до природи і призначення людини. Пізнання озброює суб'єкта діяльності істиною і дозволяє діяти в руслі об'єктивних законів соціального розвитку, а не в супереч їм.

Соціальний світ – складне утворення, результат взаємодії економічних, культурних і духовно-ідеологічних чинників, які зумовлюють соціальний статус індивіда, його ціннісні, культурні уявлення щодо сенсу своєї суспільної діяльності.

Соціальні інститути – це різноманітні організації, установи, що відображають соціальну і політичну структуру суспільства; сукупність соціальних норм і зразків, що визначають стійкі форми соціальної поведінки і дії. Залежно від сфери суспільних відносин вирізняють, як правило, такі групи соціальних інститутів: 1) економічні (виробництво матеріальних благ, поділ праці, власність та ін.); 2) політичні (держави, партії, поліція, армія); 3) правові (законодавчі та судові органи, інститути права застосування, правового виховання та ін.); 4) культурні (наукові, художні об'єднання, що створюють культурні багатства); 5) релігійні; 6) інститути стратифікації (розподіл позицій і людських ресурсів); 7) інститут споріднення, шлюбу і родини та ін.

Соціокультурна динаміка – зміна, модифікація рис культури в часі та просторі. Дослідження в руслі соціокультурної динаміки мають на меті виявити закономірності процесів і тенденцій культури, осмислити і теоретично пояснити їх.

Соціум – це особливий спосіб життя особливих істот – людей, головними чинниками яких є свідомість, діяльність і спілкування, генетично-функціональний зв'язок між якими спричиняє до створення відмінного від природного предметно-духовного світу культури.

Спільність – форма сумісного буття або взаємодії людей, які пов'язані спільним походженням, мовою, долею, поглядами. Такими є сім'я та народ.

Сталий розвиток – розвиток із кооперативною взаємодією всіх складових цього процесу; розвиток постійний, стійкий, незмінний, який поєднує в собі соціальну, економічну, екологічну та культурну компоненти. Модель **С.р.** передбачає синхронізацію всіх цих процесів, узгодження їхніх темпів та структур.

Старе – філософська категорія, яка характеризує те, що перестає або вже перестало відповідати об'єктивним, потребам розвитку.

Стереотип – те, що часто повторюється, стало звичайним, загальноприйнятим і чого дотримуються, що наслідують у своїй діяльності; явище, що включає в себе елементи можливого істинного знання, але такі, які мають тенденцію до викривлення дійсності, наближаючись в певних межах до упереджень і догми, однак відіграють величезну консолідуючу роль у соціальному житті.

Субстанція (від лат. те, що покладено в основу) була провідною категорією в онтології Нового часу. У загальних рисах субстанцію мислили як основу світу, абсолютне буття, яке існує безвідносно. Це буття є, воно визначає все суще. Для матеріалістів такою субстанцією є матерія, для ідеалістів – Бог. Крім основного значення, поняття “субстанція” мало й більш конкретні:

- незмінна основа мінливих явищ. У цьому значенні субстанцією можна вважати атоми Демокрита, монади Лейбніца, речовину (матерію) матеріалістів XVII-XVIII ст.;
- субстрат як носій певних властивостей, те, що пов'язує властивості в щось єдине.

Суперечності діалектичні – це система відносин, в межах якої протилежності породжують одна одну, виключають одна одну, взаємопроникають і переходять одна в одну, продукуючи щось нове.

Суспільство - одна з основоположних категорій соціальної філософії, історії та соціології. У вузькому розумінні має такі значення: 1) суспільство як сукупність суспільних відносин; 2) суспільство як конкретно-історичний етап людської історії (первісне суспільство, індустріальне суспільство, інформаційне суспільство тощо); 3) окреме, конкретне суспільство, що є самостійним суб'єктом історії (українське суспільство, американське суспільство тощо). Суспільство в широкому розумінні - якісно відмінне від природи, багатомірне, внутрішньо розгалужене і водночас органічно цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії та об'єднання (діяльності, відносин, поведінки, спілкування, регуляції, пізнання), в яких знаходить свій вияв всебічна і багаторівнева взаємозалежність людей. Інакше кажучи, це все людство в цілому, тобто вся сукупність суспільних відносин і організмів, що існували й існують на нашій планеті.

Суспільне виробництво – процес, завдяки якому люди (суспільство), використовуючи речовини і сили природи, суспільні відносини і соціальні сили, свої духовні багатства та здібності, відтворюють власне й суспільне життя.

Суспільні відносини - це певний зв'язок, залежність між суб'єктами, що складають суспільство. Відносини - це свого роду об'єднуючий матеріал, що згуртовує людей у суспільство, перетворює на моноліт його окремі елементи. Чим різноманітніші соціальні відносини, тим високорозвиненішим є суспільство. Залежно від сфери життєдіяльності суспільства виокремлюють економічні, політичні, правові, соціальні, релігійні відносини тощо. Залежно від суб'єктів, між якими виникають відносини, виокремлюють сімейні (сімейно-побутові), родові, класові, національні, міждержавні відносини.

Суспільно-економічна формація – одна з головних категорій марксистської соціальної філософії та суспільно-економічної теорії, запроваджена *Марксом* у праці «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» (1851). Маркс розглядав її як поняття полісемантичне. Основними він вважав наступні значення суспільно-економічної формації: 1) економічна структура суспільства впродовж усього його історичного існування; 2) одна з трьох великих стадій історії розвитку людства – первісна суспільно-економічна формація (докласове суспільство), класове суспільство та майбутнє безкласове суспільство; 3) історичний ступінь (тип) розвитку суспільства; історично визначена сукупність суспільних відносин; 4) історично визначена сукупність виробничих відносин.

Сутність - це філософська категорія, яка відображає сукупність усіх внутрішніх істотних властивостей і зв'язків об'єктів реальності.

Текст – у широкому значенні, - структура, що складається з елементів значення, єдності цих елементів та вираження цієї єдності; у вузькому значенні, - єдність мовних знаків, що організовані за нормами даної мови і є носіями інформації. Функцією **Т.** є збереження і передача соціально значущого змісту.

Теорія пізнання (гносеологія) – це розділ філософії, що вивчає природу пізнання, закономірності пізнавальної діяльності людини, її пізнавальні можливості та здібності; передумови, засоби та форми пізнання, а також відношення знання до дійсності, закони його функціонування та умови й критерії його істинності й достовірності.

Тип – ідеальна теоретична модель (іноді трафарет, шаблон) для групи предметів, явищ, об'єктів, у якій фіксуються їхні спільні ознаки, властивості, принципи існування. Виділення типів є процесом узагальнення. **Теорія наукова** – це найдосконаліша форма наукового пізнання, система достовірних, глибоких та конкретних знань про дійсність

Тип культури - це система взаємовідношень усіх шарів історичного процесу певного часу та місця. Ця система утворює неподільну цілісність як певна структура, що наочно і чуттєво-предметно виражає її матеріальну і духовну специфіку, виступаючи засадничим методом пояснення всіх шарів історичного розвитку – як у теоретичному протистоянні, так і в послідовно-історичному розвитку

Типологія культури – класифікація культур на основі певної спільності ознак; науковий метод, основу якого становлять систематизація періодів (ступенів) розвитку культури за найзагальнішими ознаками, властивостями, а також розрізнення культур за найсуттєвішими підставами.

Умови - це внутрішні властивості об'єкта та зовнішні щодо нього чинники, які окремо від непосредних причин не можуть породити наслідків, але вони є сприятливим і необхідним середовищем для розвитку причинно-наслідкових взаємодій.

Універсалії – норми, цінності, правила, традиції та інші аспекти культури, які мають загальний характер і присутні на всіх етапах людського розвитку незалежно від географічного регіону або устрою суспільства.

Утопія – одраз ідеального суспільства, бажаного характеру взаємовідносин людей. Синонім нереальності, нездійсненності.

Факт - це інформаційна взаємодія певного явища зі свідомістю суб'єкта, результати якої можна об'єктивувати, тобто зробити незалежними від свідомості конкретного суб'єкта.

Факт науковий - це опис явищ і подій, даних суб'єкту у досвіді, виконаний з дотриманням належних процедур у конкретній знаковій системі, що гарантують достовірність та об'єктивність відображення дійсності.

Феноменологія (від грецьких слів *phainómenon*, яке означає «те, що з'являється» і *lógos* - вивчення) – філософська течія, яка визнавши неможливість об'єктивного знання про світ, розглядає та вивчає структури свідомості й явища, які в ній відбуваються під впливом об'єктивної дійсності.

Феноменологічна редукція - категорія феноменології Е. Гуссерля, зміст якої полягає у «взятті в дужки» віри в існування світу, тобто дослідницька увага повертається від пошуків об'єктивних властивостей світу до актів свідомості, в яких він дається людині.

Фаталізм (в пер. з лат. - наперед визначений долею) - світоглядна позиція, що абсолютизує незбагненність підстави причинно-наслідкових зв'язків природного світу та людської поведінки і уявляє її потаємною надлюдською силою (фатумом), що виключає свободу волі.

Філософія історії - розділ філософського знання, що досліджує *найзагальніші підстави, особливості історичного процесу, іманентну логіку розвитку суспільства та його особливості, багатоманіття проявів та спрямованість, а також саме суспільство, форми його існування і перетворення*. Поняття «філософія історії» запровадив у науковий обіг Вольтер у праці «Філософія історії» (1765).

Філософія культури – наука, що вивчає явища культури, незважаючи на фіксування їхніх історичних, часових або територіальних меж, орієнтована на виокремлення смислових культурних архетипів і парадигм, яким здебільшого притаманний універсальний зміст, що виходить подекуди за межі періодизації і культурних взаємовідносин, зафіксованих історіографією чи культурологією.

Філософське вчення – завершена система поглядів того чи іншого мислителя.

Філософська школа – сукупність вчень, об'єднаних загальними ідейними основами, що зумовлює пряму передачу ідей від одних філософів до інших.

Філософська течія – сукупність вчень, об'єднаних спільними, хоча часом модифікованими, ідейними принципами, які належать як до однієї, так і до різних шкіл.

Філософський напрям – сукупність течій, що мають у своїй основі спільні ідеї.

Форма - це філософська категорія, яка характеризує предмети, явища і процеси реальності через їх відносно сталі, стійкі якості, що надають змісту структурованості, цілісності та завершеності.

Формація суспільно-економічна – відповідно до марксистської концепції історичного процесу, суспільство, що перебуває на визначеному щаблі історичного розвитку історично визначеного типу суспільства. Підґрунтям кожної **Ф.с.е.** є певний спосіб виробництва, а виробничі відносини визначають її сутність; водночас вона охоплює відповідну надбудову, тип родини, побут тощо. Історія суспільства є процесом розвитку первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної та комуністичної формацій, що змінюють одна одну внаслідок соціальної революції.

Функція – співвіднесення одного елементу цілісної структури з іншим, яке підтримує саме існування структури.

Футурологія – (від лат. *futurum* – майбутнє та грец. *logos* – слово, вчення) – уявлення про майбутнє людства; галузь знань, що охоплює перспективи соціальних процесів. Термін «**Ф.**» запропонував у 1943 р. О. Флехтгейм, маючи на увазі особливу «філософію майбутнього», що протистойть ідеології утопії. З початку 60-х рр. це поняття поширюється на Заході у значеннях «історія майбутнього», «наука про майбутнє», що покликані виявити прогностичні функції всіх наукових дисциплін.

Термін «**Ф.**» через його багатозначність і невизначеність наприкінці 60-х рр. поступається місцем поняттю «дослідження майбутнього», яке охоплює теорію та практику прогнозування. У 60-х рр. в річищі «**Ф.**» було висунуто теорію «постіндустріального суспільства» (Д. Белл, Г. Кан, Р. Арон, Б. де Жувенель), з позицій теорії конвергенції (Ф. Барде, Ф. Полак, Ю. Гальтунг), ліворадикальний напрям обґрунтовував неминучість катастрофи «західної цивілізації» у процесі НРТ (А. Воскоу та ін.). З кінця 70-х «**Ф.**» тлумачиться як течія, що стверджує необхідність переходу до нової цивілізації, побудованої на принципах гуманізму. Провідну роль у 70-х рр. у **Ф.** відігравав Римський клуб (міжнародна неурядова організація, заснована 1968 р. італійським громадським діячем А. Печчеї), за ініціативи якого розгорнулося глобальне моделювання перспектив людства за допомогою комп'ютерної техніки.

Цивілізація (в пер. з лат. - громадянський, державний) - 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства; 3) ступінь розвитку матеріальної та духовної культури, суспільного розвитку загалом; 4) процес становлення громадянського суспільства; 5) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване в *просторі і часі*, що може мати ієрархічні рівні (напр., антична цивілізація, елліністична цивілізація, афінська цивілізація). Термін «цивілізація» запроваджений Мірабо у 1757 році.

Циклічний час – час, в якому немає руху вперед, відбувається повернення того, що було, і немає відмінності між минулим, теперішнім, майбутнім, які зливаються в конкретному досвіді людини.

Ціннісні орієнтації – це елементи внутрішньої структури особистості, сформовані й закріплені життєвим досвідом індивіда у процесі соціалізації й соціальної адаптації, що відмежовують значиме (суттєве для даної людини) від незначимого (несуттєвого) через (не) прийняття особистістю певних цінностей, які усвідомлюються як основоположні цілі життя і визначають допустимі засоби їхньої реалізації.

Цінність - значимість, яку люди надають речам чи явищам і яка лежить в основі ставлення до них (вибору, надання переваги і т. ін.). Цінність має місце лише в актах оцінки, коли ми вибираємо, вибудовуємо ієрархічну структуру цінностей. Цінності мотивують поведінку людей. Проблему цінностей досліджували неокантіанці (Г.Ріккерт), М.Вебер, М.Шелер та ін.

Явище - це філософська категорія, що відображає сукупність зовнішніх, чуттєво сприйманих якостей об'єктів реальності, які є вираженням їх сутності.

Якість – це філософська категорія, що відображає внутрішню визначеність предметів та явищ, сукупність їх суттєвих рис, сторін, що робить їх конкретними предметами і явищами, та відрізняє від інших.

А Б В Г Д Е Є Ж З И І Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основні законодавчі та нормативно-правові акти

1. Освітньо-професійна програма «Пожежна безпека» підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю К8 «Пожежна безпека» галузі знань К «Безпека та оборона».
2. Освітньо-професійна програма «Цивільний захист» підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю К10 Цивільна безпека. галузі знань К «Безпека та оборона».
3. Освітньо-професійна програма «Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт» підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю К10 Цивільна безпека. галузі знань К «Безпека та оборона».
4. Конституція України. Київ: Преса України, 1997. 54с.
5. Закон «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
6. Кодекс цивільного захисту України (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
8. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 № 987-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

Базова література

1. Александрова А. В. Філософія Середніх віків та доби Відродження: підручник. Київ: ПАРАПАН, 2002. 170 с.
2. Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії: (Західноєвропейський контекст): підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Тандем, 2000. 412 с.
3. Андрущенко В.П., Волинка Г.І., Мозгова Н.Г. та ін. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи. Навчальний посібник. Київ: Каравела, 2009. 463 с.
4. Андрущенко В.П. Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. Київ: «Гене́за», 2003. 368 с.
5. Арутюнов В. Х., Кирик Д. П., Мішин В. М. Логіка: Навч. посібник для економ.: Вид. друге, доп. і перероб. Київ, 2000. 284 с.
6. Афанасенко В. С., Горлач М. І., Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Квіткін П.В. Соціальна філософія: підруч. для вищої шк. Харків: Прапор, 2011. 679 с.
7. Гатальська С.М. Філософія культури: Підручник для студ. вищих навч. закл. Київ: Либідь, 2010. 328 с.
8. Горлач М.І., Кремень В.Г., Ніколаєнко С.М., Требін М.П. та ін. Основи філософських знань: Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 1028 с.
9. Горський В. С. Історія української філософії: Навч. посібник. Київ: Накова думка, 2001. 374 с.
10. Горський В. С. Філософія в українській культурі (методологія та історія): філос. нариси. Київ: Центр практичної філософії, 2001. 235 с.
11. Губар О.М. Філософія: інтерактивний курс лекцій: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 416 с.
12. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – 2ге вид., допов. і переробл. Харків: Право, 2012. 312 с.

13. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Філософія. Ч.1. Історія розвитку філософської думки. Підручник в 2 ч. Київ: «Альтерпрес», 2002. 464 с.
14. Історія східнослов'янської філософії: державно-правовий контекст (XVIII-XX століття): навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / уклад.: В. В. Кузьменко, Л. Р. Наливайко, О. М. Обушенко [та ін.]. Київ : Хай-Тек Прес, 2014. 304 с.
15. Історія української філософії: підручник / М. Ю. Русин, І. В. Огородник, С. В. Бондар [та ін.]. Київ: Київський університет, 2008. 591 с.
16. Історія філософії: підруч. для вищ. школи / В. Г. Кремень (керівник авт. кол.), В. С. Афанасенко, В. І. Волович та ін. Харків: Прапор, 2003. 768 с.
17. Історія філософії: підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. Київ: Либідь, 2001. 408 с.
18. Конверський А. Є. Логіка: Підручник для студентів юридичних факультетів. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 304 с.
19. Кралюк П. М. Історія філософії України: підручник. Київ : КНТ, 2015. 652 с.
20. Лазарчук Ю.В., Виноградов Д.С. Філософія. Дайджест для студ. і аспір.
21. Підручник для вищої школи. Черкаси : Видавець Майдаченко, 2003. 348 с.
22. Місце філософії в інтелектуальних традиціях Сходу / Ю. Ю. Завгородній, С. В. Капранов, К. В. Малахова [та ін.]. Київ : Наукова думка, 2013. 248 с.
23. Назарук М. Філософія довкілля та природокористування. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 302 с.
24. Онтологія людини: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.В. Лях та ін. Слов'янськ, 2004. 230 с.
25. Пазенок В.С. Філософія : Навчальний посібник. Київ : Академія, 2008. 280 с.
26. Петрушенко В. Л. Філософія: навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти III-IV рівнів акредитації. Київ : Каравела, 2001. 540 с.
27. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство. Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, Інкос, 2006. 624 с.
28. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. Підручник. Київ: Академвидав, 2005. 592 с.
29. Ратніков В. С. Історія та філософія науки: хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Вінниця : Нова книга, 2009. 416 с.
30. Саух П. Ю. Філософія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
31. Сучасна українська філософія: традиції, тенденції, інновації : збірник наукових праць / КНУТШ ; [відп. ред. : А.Є. Конверський, Л.О. Шашкова]. Київ : Київський університет, 2011.
32. Твої кроки до Мудрості: авторизований конспект-практикум / А. М. Черній, З. І. Тимошенко. Київ : Європ. ун-т, 2001. 200 с.
33. Усов Д.В. Філософія: Короткий словник термінів з іменним показником. Черкаси: ЧПБ, 2012. 60 с.
34. Філософія: підручник для здобувачів вищої освіти /авт. кол.; за ред. О.В. Рябіної, Л.І. Юрченко. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2021. 286с. <http://reposits.nuzsu.edu.ua/bitstream/PDF>
35. Філософія. Від витоків до сьогодення: хрестоматія : навч. посіб. / за ред. Л. В. Губерського. Київ : Знання, 2009. 621 с.
36. Філософія історії: підручник /О.А. Габріелян., І.І. Кальної. Київ: Академвидав, 2011. 213 с.
37. Філософія: модульний курс : навч. посіб. / К. В. Кислюк. Харків : Торсінг плюс, 2009. 416 с.
38. Філософія: Навчальний посібник / За ред. Надольного І.Ф. Київ: Вікар, 2008. 534с.

39. Філософія. Навчально-методичний посібник / Тур М.Г. Черкаси: ЧПБ, 2007. 38 с.
40. Філософія. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада; За заг. ред. С. П. Щерби. Київ : МАУП, 2004. 216 с.
41. Філософія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський [та ін.]. Харків: Фоліо, 2018. 624 с.
42. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: Хрестоматія: Навч. посібн. / В. Андрущенко, П. Волинка, Н. Мозгова та ін. За ред. Г. Волинки. Київ: Каравела, 2010. 464 с.
43. Філософія: Світ людини. Курс лекцій: Навч. посібник / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. Київ: Либідь, 2004. 432 с.
44. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.
45. Ярошовець В. І. Історія філософії: Від структуралізму до постмодернізму: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Знання України, 2004. 214 с.
46. Ящук Т. І. Філософія історії: курс лекцій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2004. 536 с.

Допоміжна література

1. Абельяр П. Історія моїх страждань. Утішне послання до друга. Листування Абельяра й Елоїзи. Ісповідь віри Елоїзи: Біографія (Автобіографія) / пер. з латин. : Р. Паранько; ред. В. Мартинюк. Львів: Літопис, 2004. 132 с.
2. Августин. Сповідь / пер. з латини Ю. Мушака; авт. післямови С. Здіорук. Київ: Основи, 1999. 319 с.
3. Аквінський Т. Коментарі до Аристотелевої «Політики» / пер. з лат. О. Кислюка. Київ: Основи, 2003. 794 с.
4. Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / за наук. ред. А. С. Синиці ; пер.: І. В. Грабовський, У. І. Луц, А. С. Львів.: Літопис, 2014. 374 с.
5. Арндт Х. Джерела тоталітаризму: пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2002. 539 с.
6. Боецій С. Розрада від філософії / пер. з лат. А. Содомора. Київ: Основи, 2002. 146 с.
7. Вальденфельс Б. Вступ до феноменології: пер. з нім. Київ: Альтерпрес, 2002. 173 с.
8. Вернадський В. І. Вибрані праці. Київ: Наукова думка, 2005. 301 с.
9. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії. Львів: Астролябія, 2006. 416 с.
10. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: вибрані твори. Київ: Юніверс, 2001. 280 с.
11. Гадамер Г.-Г. Істина і метод: Доповнення. Показчики: Т.2 Герменевтика II / пер. з нім. М. Кушніра. Київ: Юніверс, 2002. 478 с.
12. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / пер. з англ. Н. Климчук. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.
13. Гегель Г. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчук, М. Кушнір. Київ: МП «Юніверс», 2000. 329 с.
14. Гегель Г. Феноменологія духу / пер. П. Тарашук, наук. ред. пер. Ю. Кушаков. Київ: Основи, 2004. 550 с.
15. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної; [пер. з англ. Р. Димерець [та ін.]; наук. ред. Т. Польська]. Київ: Дух і літера, 2000. 606 с.
16. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / пер. з нім. : М. Д. Култаєвої ; відп. ред. : Л. А. Сітніченко. Київ: ППС-2002, 2006. 284 с.

17. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу / пер. з нім. Л. Ситниченко, М. Култаєвої, відп. ред. Л. А. Ситниченко. Київ: Альтерпрес, 2003. 264 с.
18. Гьофе О. Справедливість і субсидіарність: виступи в Україні. Пер. з нім. та упорядкув.: Л. Ситниченко. Київ.: Альтерпрес, 2004. 140 с.
19. Дахній А. Й. Мартін Гайдеггер та екзистенційна філософія. Львів: Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 251 с.
20. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукати істину в науках / пер. з фр. В. Андрушко, С. Гатальська. Київ: ТанDEM, 2001. 101 с.
21. Декомб В. Інституції сенсу / пер. з фр., післям. та прим. О. Йосипенко. Київ : Український центр духовної культури, 2007. 366 с.
22. Демократія: антологія / Наук. т-во ім. В. Липинського. Київ : Смолоскип, 2005. 1106 с.
23. Добронравова І. С. Новітня західна філософія науки: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: ПАРАПАН, 2008. 214 с.
24. Дідро Д. Жак-фаталіст / пер. с фр. В. Підмогильний. Харків: Фоліо, 2007. 447 с.
25. Д'юї Д. Демократія і освіта / пер. з англ. М. Олійник та ін.. Львів: Літопис, 2003. 289 с.
26. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ: Основи, 1993. 125 с.
27. Ідея культури: виклики сучасної цивілізації / Є. Бистрицький, С. Пролеєв, Р. Кобець, Р. Зимовець. Київ.: Альтерпрес, 2003. 192 с.
28. Історія європейської цивілізації. Рим / під ред. Умберто Еко ; пер. з італ.: Л. Ципоренко, Г. Рудницької. Харків: Фоліо, 2014. 1104 с.
29. Іщенко М. Патріот України у системі цінностей філософії гуманізму і демократії. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2021. 188 с.
30. Йонас Г. Принцип відповідальності: У пошуках етики для технологічної цивілізації [Пер. з нім. А. Єрмоленко, В. Єрмоленко]. Київ.: Лібра, 2001. 400 с.
31. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та прим. І. Бурковського. Київ: МП «Юніверс», 2000. 500 с.
32. Кастельс М. Інтернет галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Київ: Ваклер, 2007. 304 с.
33. Класики політичної думки: від Платона до Макса Вебера: пер. з нім. / ред. Є. Причепій. Київ: ТанDEM, 2002. 580 с.
34. Кортгаазе В. Від Меланхтона до Коменського та Чижевського. Дрогобич: Коло, 2005. 378 с.
35. Леві-Строс К. Первісне мислення / пер. з фр., вступне слово та прим. С. Йосипенка. Київ: Український центр духовної культури, 2000. 324 с.
36. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні: ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII ст. Київ: Основи, 2000. 470 с.
37. Литвинов В. Станіслав Оріховський: історико-філософський портрет. К.: Академперіодика, 2014. 352 с.
38. Локк Дж. Два трактати про врядування; [пер. з англ.: О. Терех, Р. Димерець]. Київ.: Основи, 2001. 265 с.
39. Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі / Пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2002. 438 с.
40. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги. Київ: Ніка-Центр, 2001. 464 с.
41. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: Т. 1 У полоні Платонових чарів / пер. з англ. : О. Коваленко. Київ: Основи, 1994. 444 с.

42. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: Т. 2 Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники / пер. : О. Буценко. Київ: Основи, 1994. 494 с.
43. Рассел Б. Історія західної філософії / пер. з англ. : Ю. Лісняк, П. Тарашук. Київ: Основи, 1995. 759 с.
44. Рікер П. Ідеологія та утопія / пер. з англ. В. Верлока. Київ: Дух і літера, 2005. 384 с.
45. Рікер П. Право і справедливість / пер. з фр. О. Сирцова. Київ.: Дух і літера, 2002. 218 с.
46. Рікер П. Сам як інший. Пер. з фр. В. Андрушко. Київ: Дух і літера, 2002. 450 с.
47. Ролз Дж. Теорія справедливості / Пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: Основи, 2001. 822 с.
48. Руссо Ж-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права; [пер. з фр. О. Хома]. К: Port-Royal, 2001. 349 с.
49. Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії / В. Лях, О. Йосипенко, В. Куплін та ін. Київ: Український Центр духовної культури, 2001. 295 с.
50. Синиця А. Сучасна аналітична філософія: від прагматики мови до концептуалізації свідомості. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. 448 с.
51. Слотердайк П. Критика цинічного розуму / пер. з нім. А. Богачова. Київ: ТанDEM, 2002. 541 с.
52. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат / пер. з лат. В. Литвинов. Київ: Основи, 2003. 237 с.
53. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання» / Е. Гутман, С. Вольф (ред). Київ: Альтерпрес, 2004. 172 с.
54. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Київ: Основи, 1995. 610 с.
55. Тоффлер Е. Третя Хвиля / пер. з англ. А. Євса. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
56. Тур М. Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів. Київ: ПАРАПАН, 2006. 396 с.
57. Філософія сьогодні. Розмови з Ульрихом Беком, Гансом-Георгом Гадамером, Юргеном Габермасом, Гансом Йонасом, Отфридом Гьофе, Віторіо Гьосле, Ричардом Рорті та іншими / пер. з нім. : А. Богачова; відп. ред. : С. Пролеєв. Київ: Альтерпрес, 2003. 168 с.
58. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. Київ: Наш формат, 2020. 192 с.
59. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й передне слово проф. Леоніда Ушкалова. Харків: Прапор, 2004. 272 с.
60. Юркевич П. Історія філософії права: рукописна спадщина : пер. з рос. та нім. / упоряд. Р. Піч, М. Лук; заг. ред. В. Нічик. Київ: Український світ, 1999. 752 с.
61. Яннарас Х. Свобода етосу / пер. М. Ткачук. Київ: Дух і літера, 2003. 268 с.

Інформаційні ресурси

1. <http://www.filosof.com.ua/> Офіційний сайт Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди Національної академії наук України – провідної установи з розвитку філософської науки в Україні
2. <http://www.sr.org.ua> Міжнародний журнал «ScienceRise»
3. <http://www.gileya.org/> Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». Фахове видання з філософських, політичних та історичних наук
4. <http://www.philsci.univ.kiev.ua/> Електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
5. <https://iep.utm.edu/> Інтернет-енциклопедія філософських наук (англ.)

6. <http://ua.wikipedia.org/> Вікіпедія українською
7. <https://www.jstor.org/> Популярний електронний архів JSTOR включає в себе архіви провідних світових журналів з соціології, політології, права, освіти, статистики, історії, екології, філософії, економіки та ін. (англ.)